

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΑΙΡΕΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΜΗ
ΣΤΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΥ¹

Η Χρονογραφία του Μιχαήλ Ψελλού έχει για πολλούς λόγους μια ιδιαίτερη θέση στη βυζαντινή λογοτεχνία. πρόκειται για ένα έργο που έχει συνδεθεί με το γενικότερο κύμα ανανέωσης σε όλους τους τομείς του βυζαντινού πολιτισμού κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα², όμως, κατά την άποψή μας, δεν έχει εκτιμηθεί, όσο θα έπρεπε, ως το προϊόν της σκέψης του κορυφαίου λογίου μιας περιόδου κρίσης, του οποίου ο πολυτάλαντος νους αναζητούσε τα αίτια της κατάρρευσης που βίωνε. Όντας πολύ κοντά στους αυτοκράτορες σε μια περίοδο καθοριστική για το μέλλον της αυτοκρατορίας και βιώνοντας την πλήρη παρακμή θεσμών και ιδεολογιών, ο Ψελλός, άνθρωπος με τεράστια μόρφωση, αναζήτησε τα αίτια της πλήρους κατάρρευσης της αυτοκρατορίας στις επιλογές των συγχρόνων του αυτοκρατόρων που υπαγορεύονταν, όπως προκύπτει από τη Χρονογραφία, από τον χαρακτήρα τους³. Εντάσσοντας τον Ψελλό στην κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα της εποχής του, μια εποχή βαθιάς κρίσης, κατά την οποία είχε εισαχθεί ένας νέος τύπος αποδεκτής κριτικής, αυτή της καταδίκης του αυτοκρατορικού αξιώματος ή των αυτοκρατόρων ως κάστας⁴, μπορούμε, κατά τη γνώμη μας, να ερμηνεύσουμε καλύτερα τη δομή και τις υφολογικές επιλογές του έργου του, με το πρώτο μέρος της Χρονογραφίας να περιέχει ένα επιχείρημα με συνοχή, που ολοκληρώνεται στο κεφάλαιο που είναι αφιερωμένο στη βασιλεία του Ισαάκιου Α' Κομνηνού⁵. Η βυζαντινή

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί την επεξεργασμένη μορφή της ανακοίνωσής μου στην 3^η Διεθνή Συνάντηση Μεσαιωνολόγων στην πόλη Lleida της Ισπανίας (3rd International Medieval Meeting Lleida, 26th-28th June 2013).

2. Kazhdan-Epstein 1997, σσ. 252 κε. Για τον ρόλο του βυζαντινού συγγραφέα και τον τρόπο που ο ίδιος αντιλαμβάνονταν τον ρόλο του, βλ. Kazhdan 1979, σσ. 1-21. Macrides 1992, σσ. 205-224.

3. Kaldellis 1999, σ. 23. Ljubarskij 2004, σσ. 270 κε., 295. Κάραλης 2004, Β', σσ. 471-474. Kaldellis 2007, σσ. 52, 204-205. Lauritzen 2013, σσ. 31-32, 99-100, 103-104, 146, 157, 166, 201 κε.

4. Kazhdan-Epstein 1997, σ. 253.

5. Kaldellis 1999, σ. 11.

αυτοκρατορία κατά την περίοδο που ο Ψελλός άρχισε να συντάσσει τη Χρονογραφία, δηλαδή μετά το 1055, μέχρι και την ολοκλήρωση του έργου επί Δουκών⁶, βρισκόταν σε βαθιά κρίση με κύρια χαρακτηριστικά της την οικονομική κατάρρευση και, το κυριότερο, την αδυναμία αποτελεσματικής αντιμετώπισης των εξωτερικών εχθρών. Οι συγγραφείς της εποχής έβλεπαν ένα στρατό που μετά τον θάνατο του Βασιλείου Β' δεν είχε πια την ίδια αποτελεσματικότητα⁷. Στόχος του άρθρου είναι να αναδειχθεί η άμεση σχέση και εξάρτηση των λεγομένων του Ψελλού από τη σύγχρονή του κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα, που υπαγόρευε ρήξη με τις τακτικές του παρελθόντος στην άσκηση της αυτοκρατορικής πολιτικής. Η ανάγκη του να αναδείξει έναν αποτελεσματικό τρόπο διακυβέρνησης στο πλαίσιο των σύγχρονών του ριζικών αλλαγών τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό της αυτοκρατορίας, υπαγόρευσε τόσο τον τρόπο απεικόνισης του παρελθόντος και της σύγχρονής του πραγματικότητας, όσο και την αποσιώπηση είτε γεγονότων που δεν αναδείκνυαν τον ρόλο της προσωπικότητας στις ιστορικές εξελίξεις, είτε πρωτοβουλιών αυτοκρατόρων ή ανθρώπων του περιβάλλοντός τους που δεν εξυπηρέτούσαν τον στόχο του Ψελλού να τους αναδείξει ως πρότυπα.

Ο Ψελλός ξεκινά το έργο του με τη βιογραφία του Βασιλείου Β' (976-1025), αντιπαραθέτοντας ουσιαστικά όλα τα χαρακτηριστικά του μεγάλου αυτοκράτορα του τέλους του 10^{ου} και των αρχών του 11^{ου} αιώνα, τόσο με αυτά του αδελφού και διαδόχου του, Κωνσταντίνου Η' (1025-1028), όσο και με αυτά των επιγόνων τους. Θέλοντας να ασκήσει κριτική στους σύγχρονούς του εγωιστές, αδύναμους και ανίκανους αυτοκράτορες, ο Ψελλός παρουσιάζει τον Βασίλειο Β' ως ένα αυτοκράτορα που *«έργηγορας αεί καί σύννους έδεικνυτο καί πεφροντικώς, σε αντίθεση με τον αδελφό του που ανειμένος τοίς πασιν ώπτο, ραθύμως τε της ζωής εχων καί περί τον αβρόνβιον έσπουδακώς»*. Πάντως, ο Κωνσταντίνος, λέει ο Ψελλός, είναι άξιος εγκωμίων γιατί, αν και βρισκόταν σε μια ηλικία που φλέγεται κανείς από τον πόθο της φιλαρχίας, παραχώρησε το μεγαλύτερο μέρος της εξουσίας στον μεγαλύτερο και πιο έμπειρο αδελφό του⁹. Πρόκειται για το μοναδικό θετικό σχόλιο του Ψελλού

6. Kaldellis 1999, σ. 11. Ljubarskij 2004, σσ. 263-264. Lauritzen 2013, σ. 16. Holmes 2005, σ. 294, υπ. 113, για την ολοκλήρωση του πρώτου μέρους της Χρονογραφίας πριν το 1063, και του δεύτερου μέρους στα μέσα της δεκαετίας του 1070, αλλά και για την πολύ μικρή πιθανότητα ο Ψελλός να έγραφε το τελευταίο μέρος του έργου του επί Αλεξίου Κομνηνού.

7. Τσουγκαράκης 2003, σσ. 275-290. Vryonis 2003, σσ. 17-43. Haldon 2003, σσ. 45-74. Για τα αδύνατα σημεία της νέας διοικητικής και στρατιωτικής οργάνωσης της αυτοκρατορίας από τα μέσα του 10ου αιώνα, βλ. Λεβενιώτης 2004, σσ. 54-57. Λεβενιώτης 2007, Α', σσ. 22 κε. και Β', σσ. 663-667. Haldon 2003, σσ. 61 κε., 69-70.

8. Χρονογραφία, Ι, 2. 1-6. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 539. 7-9.

9. Χρονογραφία, Ι, 2. 12-19.

για τον Κωνσταντίνο Η', του οποίου όμως η αφορμή δεν είναι ένα πραγματικό γεγονός. Ο Βασίλειος, έχοντας στεφθεί συναυτοκράτορας από τον πατέρα του στις 22 Απριλίου 960, θα ήταν ούτως ή άλλως ο επόμενος αυτοκράτορας, ενώ ο 15χρονος Κωνσταντίνος που στέφθηκε πιθανότατα στις 30 Μαρτίου του 962, θα περιοριζόταν στον ρόλο του στο πλαίσιο του τυπικού της αυλής¹⁰. Ο συγγραφέας της Χρονογραφίας στέλνει έτσι έμμεσα στους σύγχρονους του αυτοκράτορες το μήνυμα ότι ο ηγεμόνας της αυτοκρατορίας θα πρέπει ακόμα κι όταν *μάλιστα ό τής φιλαρχίας ανάπτεται ζήλος*¹¹, όπως συνέβαινε με τον Κωνσταντίνο Η', να αναγνωρίζει τις αδυναμίες του, να παραμερίζει τις προσωπικές του φιλοδοξίες και να δίνει το προβάδισμα σε ικανότερους και πιο αποτελεσματικούς ανθρώπους όσον αφορά τον χειρισμό των κρατικών υποθέσεων, προτάσσοντας το συμφέρον της αυτοκρατορίας.

Ακόμα και ο Βασίλειος Β', ο αυτοκράτορας-πρότυπο της Χρονογραφίας¹², παρουσιάζεται να μην είναι βέβαιος για τον εαυτό του, μόλις ανέλαβε την εξουσία, και να προστρέχει στη βοήθεια του παρακοιμώμενου Βασιλείου, νόθου γιου του Ρωμανού Α' Λεκαπηνού, σημαντικής προσωπικότητας, κατά τα λεγόμενα του Ψελλού, για τη μεγαλοφροσύνη, τη σωματική διάπλαση και την παρουσία του, που ταίριαζε σε ένα διεκδικητή του θρόνου. Ο παρακοιμώμενος διαχειριζόταν εντελώς μόνος τη δημόσια οικονομία και την ανόρθωση του κρατικού ταμείου, ενώ σ' αυτόν προσέβλεπαν τόσο οι πολίτες, όσο και οι στρατιωτικοί¹³.

Ο Βασίλειος αντιμετώπισε τόσο σοβαρά τις ευθύνες που ανέλαβε ως αυτοκράτορας, ώστε κάποια στιγμή από μια ζωή φιλήδονη και τρυφηλή, σαν οι περιστάσεις να μετέβαλαν τον χαρακτήρα του, αφιερώθηκε ολόψυχα σε σοβαρά ζητήματα¹⁴. Καθοριστική για την αλλαγή αυτή στον χαρακτήρα του υπήρξε, κατά τον Ψελλό,

10. Για τις χρονολογίες γέννησης του Βασιλείου και του Κωνσταντίνου βλ. Χρονογραφία, I, σ. 344. Για ένα μοίρασμα των αρμοδιοτήτων ανάμεσα στον Βασίλειο και τον Κωνσταντίνο, βλ. και Μιχαήλ ο Σύρος, σσ. 132-133. Yahya, σ. 372. Todt 2000a, σσ. 94, 96, 97. Lilie 2007, σ. 213.

11. Χρονογραφία, I, 2. 15-16.

12. Για το πρότυπο του Βασιλείου ως επιτυχημένου στρατηγού και αποτελεσματικού οικονομικού διαχειριστή, βλ. και Χρονογραφία, V, 22. 7-10 και VI, 63. 1-3, 158. 4-7. Lilie 2007, σ. 222. Για τον Βασίλειο Β' ως πρότυπο του αυτοκρατορικού μεγαλείου τον 11ο αιώνα, βλ. Angold 2004, σ. 55. Holmes 2005, σσ. 541-542. Για τη φήμη του Βασιλείου ως στρατηγού κατά τον 11ο και τον 12ο αιώνα, βλ. Stephenson 2000, σσ. 116 κε.

13. Χρονογραφία, I, 3. 4-28. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 314. 54-57. Γεώργιος Κεδρηγός, σ. 416. 5-9. Μιχαήλ Γλυκάς, σ. 575. 20-22. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 538. 15-539.7. Για την καριέρα του Βασιλείου του παρακοιμώμενου, βλ. Forsyth 1977, σ. 375. Holmes 2003, σσ. 58 κε. Βλυσίδου 2005-2007, σσ. 111-129.

14. Χρονογραφία, I, 4. 6-13 και 4. 16-18.

η αντιμετώπιση των αποστασιών του Βάρδα Σκληρού και του Βάρδα Φωκά¹⁵, ανθρώπων με μεγάλη στρατιωτική εμπειρία, πλούτη, βασιλική καταγωγή, στρατιωτικές επιτυχίες και απήχηση στις τάξεις του στρατού¹⁶, παράγοντες καθοριστικής σημασίας για όποιον απέβλεπε στην εξουσία, επισημαίνει ο Ψελλός, δίνοντας ένα σαφές μήνυμα στους σύγχρονους του αυτοκράτορες, που δρούσαν σε μια εποχή που η εκδήλωση στρατιωτικών κινήματων ήταν συνεχής¹⁷.

Ο Φωκάς που στασίασε το 987, αν και αξιώθηκε των μεγίστων τιμών από τον Βασίλειο, επειδή ένωσε παραγκωνισμένος¹⁸, θύμιζε στον χαρακτήρα τον θείο του, τον αυτοκράτορα Νικηφόρο, ήταν ικανός να προβλέπει τα πάντα και να τα καταλαβαίνει με μια ματιά, διέθετε στρατιωτική εμπειρία, ήταν γνώστης των πολιορκητικών τεχνικών και κάθε είδους μάχης, ενώ βάσιζε την αποτελεσματικότητα των στρατευμάτων του στη δεξιότητα και τη γενναιότητα και όχι στην αριθμητική ισχύ¹⁹. Όλα αυτά τον καθιστούσαν έναν άκρως επικίνδυνο αντίπαλο, που όμως κατέληξε θύμα της έπαρσής του²⁰.

Κάνοντας λόγο για τη μάχη της Αβύδου στις 13 Απριλίου του 989 και θέλοντας να προβάλλει ως άλλο ένα από τα χαρακτηριστικά του Βασιλείου την ανάληψη δράσης για την εξόντωση των εχθρών και τη μη αναμονή της σωτηρίας από τον Θεό -σαφής υπαινιγμός στη στάση των συγχρόνων του αυτοκρατόρων απέναντι στους όποιους κινδύνους- ο Ψελλός υπαινίσσεται ότι ο ξαφνικός θάνατος του Φωκά στο πεδίο της μάχης ήταν αποτέλεσμα της δηλητηρίασής του με διαταγή του Βασιλείου, ο οποίος όμως παράλληλα είχε καταστήσει την εικόνα της μητέρας του Λόγου ακα-

15. Χρονογραφία, I, 4. 13-18. Για τις εξεγέρσεις του Σκληρού και του Φωκά ως συνέπειες της επιθυμίας του Βασιλείου να εξολοθρευσει τις οικογένειες αυτών που είχαν σφετεριστεί προηγουμένως την εξουσία του, δηλαδή του Φωκά και του Τζιμισκή, βλ. Χρονογραφία, I, 4. 18-5. 2. Βλ. σχετικά, Cheynet 1990, σσ. 27 κε., 329 κε.

16. Χρονογραφία, I, 5. 2-7, 11. 10-11.

17. Cheynet 1990, σσ. 38 κε., για τις εξεγέρσεις από την περίοδο βασιλείας του Κωνσταντίνου Η'. Για τις εξεγέρσεις κατά την περίοδο συγγραφής της Χρονογραφίας, βλ. Cheynet 1990, σσ. 65 κε. Βλ. και Βρυώνης 2008, σσ. 64-65, 96 κε., για την εκδήλωση τριάντα σημαντικών στάσεων κατά την περίοδο 1025-1057.

18. Χρονογραφία, I, 10. 6-18. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 332. 59-67. Βλ. Cheynet 1990, σσ. 331 κε., για τη δυσαρέσκεια του Βάρδα Φωκά μετά την απώλεια του αξιώματος του δομέστικου των Σχολών, πρωτοβουλία που πήρε ο Βασίλειος, μόλις έμαθε για τη συνωμοσία του παρακοιμώμενου Βασιλείου στις αρχές της δεκαετίας του 980. Βλ. σχετικά και Forsyth 1977, σ. 429. Ο Yahya, σσ. 417, 421, τοποθετεί την αποκατάσταση του Φωκά στο αξίωμά του το 987.

19. Χρονογραφία, I, 7. 1-14.

20. Ο Φωκάς αρνούταν πεισματικά να λάβει υπόψη του τα σημάδια που υποδήλωναν τη σε βάρος του έκβαση της μάχης. Χρονογραφία, I, 15. 3-16, 17. 1-2.

τανίκητη ασπίδα του εναντίον της ακατάσχετης ορμής του εχθρού, όντας ευσεβής και υπέρμαχος της πίστης²¹.

Μετά το τέλος του Φωκά ο Βασίλειος *‘έτερος ανθ’ έτέρου γίνεται και ύποπτος ούν εις πάντας ώπτο καί σοβαρός την όφρύν τάς τε φρένας νποκαθήμενος και τοίς άμαρτάνουσι δύσσοργος και βαρύμηνις*²². Η αναφορά του Ψελλού στις υποψίες του Βασιλείου που στρέφονταν κυρίως ενάντια σε όσους δεν υπάκουαν στις διαταγές του, αντανακλά προφανώς τις δυσκολίες που αντιμετώπισε, προσπαθώντας κατά την πρώτη περίοδο της βασιλείας του να έχει τον έλεγχο του στρατού και να εξασφαλίσει την υπακοή των στρατηγών του²³. Το βασικό θύμα της καχυποψίας του αυτοκράτορα, όπως προκύπτει από τη μαρτυρία του Ψελλού, ήταν ο παρακοιμώμενος, που ίσως οι στενές του σχέσεις με την οικογένεια των Φωκάδων και το ότι συνέβαλε στην κλήση του Βάρδα Φωκά για την εξόντωση του Σκληρού, να τον κατέστησαν στα μάτια του αυτοκράτορα ως τον βασικό υπεύθυνο για τον μεγάλο κίνδυνο που απείλησε την εξουσία του²⁴.

Ο Βασίλειος απομάκρυνε με βίβανσο τρόπο τον πρώην στενό συνεργάτη του, κάνοντάς τον έτσι σύμβολο της ευκολίας με την οποία μεταβάλλονται οι ανθρώπινες υποθέσεις²⁵. Ο Ψελλός τονίζει ότι ο αυτοκράτορας δεν έλαβε υπόψη του ούτε τη συγγενείά τους, ούτε ό,τι είχε κάνει και υποφέρει για χάρη του ο παρακοιμώμε-

21. Χρονογραφία, I, 16. 1-25. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 337. 17-27. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 553. 17-554. 3. Yahya, σσ. 425-426. Forsyth 1977, σ. 440. Todt 2000a, σσ. 96-97. Η Crostini 1996, σσ. 77-79, επισημαίνει την υπονόμευση από τον Ψελλό, με βάση τη λογική, της θαυματουργής παρέμβασης της Θεοτόκου στον θάνατο του Φωκά και ερμηνεύει την αναφορά στο συμβάν ως έκφραση της θρησκευτικής-στρατιωτικής ιδεολογίας του Βασιλείου. Βλ. και Kaldellis 1999, σσ. 62- 66.

22. Χρονογραφία, I, 18. 1-5. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 554. 7-16, 555. 3-9. Crostini 1996, σσ. 72-74, για τη δυσκολία ακριβούς χρονολόγησης της αλλαγής στον χαρακτήρα του Βασιλείου Β'.

23. Holmes 2003, σσ. 54-55, 64, για την επισφαλή θέση του αυτοκράτορα κατά τη δεκαετία του 990 λόγω των δύο πολεμικών μετώπων στη Βουλγαρία και την ανατολή, αλλά και των μη καλών σχέσεων του με τους στρατηγούς που διαχειρίζονταν τη διαμάχη με τους Φατιμίδες στη βόρεια Συρία.

24. Ο Ψελλός αναφέρει ότι οι σύμβουλοι του Βασιλείου Β' ήταν αυτοί που κάλεσαν τον Βάρδα Φωκά, για να πολεμήσει κατά του Σκληρού. Χρονογραφία, I, 5. 11-20. Για την ανάκληση του Φωκά από την εξορία ως πρωτοβουλία του παρακοιμώμενου Βασιλείου, βλ. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 324. 32-35. Γεώργιος Κεδρηνός, σ. 429. 6-9. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 544. 9-17. Yahya, σ. 374, που κάνει λόγο για πρωτοβουλία του Βασιλείου Β'. Χρονογραφία, I, σ. 347. Για την ανάκληση του Βάρδα Φωκά από την εξορία και την ανάδειξή του σε δομέστικο των σχολών το 978 από τον παρακοιμώμενο, προκειμένου να καταστείλει την εξέγερση του Σκληρού, αλλά και για το φημολογούμενο το 985 πραξικόπημα του παρακοιμώμενου εναντίον του Βασιλείου, βλ. Forsyth 1977, σσ. 382-383, 405-406, 413, 423-424. Holmes 2003, σσ. 53-54, 59. Holmes 2005, σσ. 245, 452, 457-458.

25. Χρονογραφία, I, 21. 1-10. Για τις απροσδόκητες και τρομερές μεταβολές της ζωής, βλ. και Χρονογραφία, V, 40. 8-13.

νος, κορυφαίος οργανικός διανοούμενος της εποχής του και παραγγελιοδότης έργων τέχνης²⁶. Επικρίνει έτσι έμμεσα την αχαριστία και την περιφρόνηση που επεδείκνυαν οι αυτοκράτορες προς τους ικανούς συμβούλους τους, κριτική που επανέρχεται σε άλλα σημεία της Χρονογραφίας, με αφορμή τη συμπεριφορά των συγχρόνων του ηγεμόνων. Καθώς η περίπτωση του Βασιλείου Β', του αυτοκράτορα-προτύπου ήταν ζωτικής σημασίας για τη δόμηση του μηνύματος της Χρονογραφίας, ο Ψελλός χρειάστηκε να προβάλει την απομάκρυνση του παρακοιμώμενου, ενός μορφωμένου και λόγιου ανθρώπου ως αποτέλεσμα μακρόχρονης πίεσης, να τη μεταθέσει χρονικά, αλλά και να την εντάξει έντεχνα στη συνολική δράση του αυτοκράτορα ως αποτέλεσμα του χαρακτήρα του. Παράλληλα, διασφάλισε την αποφυγή του συμπεράσματος ότι η αληθινή απειλή για τον Βασίλειο ήταν η διαρκώς ενισχυόμενη δύναμη του παρακοιμώμενου²⁷, που μεταξύ άλλων καθαιρώντας τον Σκληρό από το αξίωμα του στρατηλάτη της Ανατολής και διορίζοντάς τον δούκα των ταγμάτων του θέματος της Μεσοποταμίας, του παρείχε την αφορμή εκδήλωσης της πρώτης εξέγερσής του (976-979)²⁸. Πρόκειται για γεγονότα που ο Ψελλός αποσιωπά, προκειμένου έτσι να μην καταγραφούν πρωτοβουλίες με αρνητικές συνέπειες για την αυτοκρατορία ενός μορφωμένου και ικανού, κατά την άποψη του Ψελλού, αυτοκρατορικού συμβούλου.

Ο δισταγμός του Βασιλείου, του αυτοκράτορα-προτύπου της Χρονογραφίας, όσον αφορά την απομάκρυνση ενός ικανού για τη διαχείριση των κοινών ανθρώπου²⁹, αμβλύνει την αρνητική για την εικόνα του αυτοκράτορα εντύπωση της βίαιης εκδίωξης του για πολλά χρόνια συμβούλου του, καθώς προβάλλει ως απόρροια όχι του μίσους του προς αυτόν, αλλά της επίδρασης πάνω του εξωτερικών πιεστικών παραγόντων, καθώς και της συνέπειας που χαρακτήριζε τις απόψεις του³⁰. Η λανθασμένη απόχρωση της συγκεκριμένης απόφασης υποδηλώνεται με εύσημο τρόπο και υπηρετεί με συνέπεια το μήνυμα που διατρέχει το σύνολο του έργου όσον αφορά τη σχέση των αυτοκρατόρων και των συμβούλων τους και τη συνεχώς

26. Χρονογραφία, I, 19. 1-6. Για τον Βασίλειο ως κορυφαίο οργανικό διανοούμενο της εποχής του, βλ. Μαρκόπουλος 1989, 161-162. Για τον Βασίλειο ως παραγγελιοδότη έργων τέχνης, βλ. Schminck 1989, σσ. 103-116. Koder 1989, σσ. 165-184. Μπούρα 1989, σσ. 397-434. Βλυσιδου 2005-2007, σ. 129.

27. Ο Ιωάννης Σκυλίτζης κάνει λόγο για εκδίωξη του παρακοιμώμενου από το παλάτι, επειδή ο Βασίλειος «*εγνω τόν παρακοιμώμενον μη αρεσκόμενον τοίς δρωμένοις, αλλ' νποτονθορύζοντα καί δεινά δράσειν, εί καιρού λάβοιτο, έλπιζόμενον...*»: Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 335. 58-67. Γεώργιος Κεδρηνός, σ. 442. 20-22. Crostini 1996, σσ. 58-60.

28. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 314. 59-315. 89. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 416. 11-417. 9, 417. 20-418. 6. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 539. 11-18. Βλ. σχετικά Forsyth 1977, σσ. 375-376.

29. Χρονογραφία, I, 19. 7-17.

30. Χρονογραφία, I, 34. 8-17.

επισφαλή θέση των δεύτερων, καθώς υπέκειντο στις εναλλασσόμενες διαθέσεις των ηγεμόνων.

Ο Ψελλός παρουσιάζει τον Βασίλειο να μη διστάζει να κατεδαφίσει σταδιακά τη μεγαλοπρεπή μονή που είχε κτίσει ο παρακοιμώμενος προς τιμήν του Μεγάλου Βασιλείου, για την οποία είχαν διατεθεί υπέρμετρες επιχορηγήσεις³¹, *τό δέ της πράξεως αναιδές ευλαβούμενος*³², καθώς δεν ήθελε να επικριθεί για ασέβεια όντας αυτοκράτορας³³. Στόχος του, όπως λέει ο Ψελλός, ήταν να βάλει τέλος στον πολυτελή τρόπο ζωής των μοναχών, ώστε από κει και ύστερα να ζουν με τα απολύτως αναγκαία³⁴.

Τόσο η υπερβολική αναφορά του Ψελλού στην εκ θεμελίων κατεδάφιση της μονής του αγίου Βασιλείου από τον Βασίλειο Β', γεγονός που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα³⁵, όσο και οι χρονολογικές ανακρίβειες στην παράθεση των γεγονότων όσον αφορά τις εξεγέρσεις των δύο Βάρδα και την εκδίωξη του παρακοιμώμενου³⁶, εξυπηρετούν την έμμεση κριτική που ήθελε να ασκήσει ο Ψελλός στους σύγχρονους του αυτοκράτορες. Ο Βασίλειος εκτός από το ότι αντιμετώπιζε με σκεπτικισμό τις καταστάσεις με εμφανή την επίδραση των γεγονότων στον ίδιο του τον χαρακτήρα, είναι αυτός που καθόριζε τις εξελίξεις με τις αποφάσεις του, με την αρχική απόδοση του προβαδίσματος στον παρακοιμώμενο να παρουσιάζεται ως αυτόβουλη και ελεύθερη επιλογή του³⁷. Ελεύθερη επιλογή του βέβαια ήταν και η εκδίωξη του παρακοιμώμενου, αν και η τελευταία δεν επικροτείται από τον Ψελλό.

Η υπεροψία του Βασιλείου αντισταθμιζόταν από τη συνεχή οργάνωση εκστρατειών με επικεφαλής τον ίδιο στα σύνορα της αυτοκρατορίας, προκειμένου να την

31. Χρονογραφία, I, 20. 11-19. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 554. 16-18.

32. Χρονογραφία, I, 20. 16-17.

33. Χρονογραφία, VI, 27. 8-32, για τους διαρκώς υποκείμενους σε κριτική αυτοκράτορες. Βλ. και Kaldellis 1999, σσ. 176-177, που λανθασμένα, κατά την άποψή μας, θεωρεί ότι ο κύριος εχθρός που έπρεπε να καταστραφεί μεθοδικά και ήσυχα, ήταν η βυζαντινή θρησκεία.

34. Χρονογραφία, I, 20. 19-22. Βλ. σχετικά Crostini 1996, σ. 63.

35. Crostini 1996, σ. 63, για τη μη ύπαρξη μαρτυριών για διακοπή της λειτουργίας της μονής και για την παραγωγή εκεί ενός χειρογράφου το 985, δηλαδή τη χρονιά της εξορίας του παρακοιμώμενου. Βλ. σχετικά και Garland 1999, σ. 330, υπ. 33.

36. Στην πραγματικότητα τα γεγονότα που παραθέτει ο Ψελλός, διήρκεσαν περισσότερο, ενώ μεσολάβησαν μεταξύ τους μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα. Βλ. σχετικά Forsyth 1977, σσ. 370-443. Χρονογραφία, I, σσ. 344-345. Holmes 2003, σσ. 45-46. Holmes 2005, σσ. 450-461. Lilie 2007, σσ. 217-218.

37. Ο Lilie 2007, σ. 217, επισημαίνει ότι δεν μπορούμε να δεχτούμε ότι ο Βασίλειος είχε παραχωρήσει την εξουσία με τη θέλησή του λόγω του ότι είχε συνειδητοποιήσει την απειρία του, με βάση και τη μαρτυρία μιας αραβικής πηγής ότι το 983 ο Βασίλειος με δυσκολία υπέφερε την πρωτοκαθεδρία του Λακαπηνού στην άσκηση της εξουσίας και προσπαθούσε με κάθε μέσο να βελτιώσει τη θέση του.

απαλλάξει από την απειλή των βαρβάρων³⁸, ενώ δεν αφορούσε τους αντιπάλους του, των οποίων εκτιμούσε τις ικανότητες με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την ερώτηση που ο Ψελλός τον βάζει να θέτει στον Βάρδα Σκληρό μετά το τέλος της δεύτερης αποστασίας του το 989, ως έμπειρο στα διοικητικά και σκεπτόμενο λογικά άνδρα, για τη διακυβέρνηση του κράτους και την αποτροπή στασιαστικών κινήματων. Ο Σκληρός παρέθεσε τα αίτια του κινήματος του³⁹ και συνέστησε στον αυτοκράτορα «καθαρείν μὲν τὰς νπερόγκους αρχὰς καὶ μηδένα τῶν ἐν στρατείαις ἐάν πολλῶν ἐμπορεῖν, κατατρύχειν τε ἀδίκους εἰσπράξεσιν, ἵνα τοῖς ἐαυτῶν ἀσχολοῖντο οἴκοις, γυναῖκα τε εἰς τὰ βασιλεία μη εἰσαγαγεῖν, καὶ μηδενὶ πρόχειρον εἶναι, μηδέ τῶν ἐν ψυχῇ βουλευμάτων πολλοὺς εχειν εἰδήμονας⁴⁰». Εξαιρείται από τον Ψελλό για την επινοητικότητα του στη στρατιωτική τακτική και τον σχεδιασμό, αλλά και για τις μεθόδους με τις οποίες κρατούσε ενωμένους τους στρατιώτες υπό τις διαταγές του. Πρόκειται για ένα εγκώμιο που θα πρέπει να ενταχθεί στη γενικότερη τάση του συγγραφέα να εξαίρει τις στρατηγικές ικανότητες ακόμα και δευτερευουσών σε σχέση με τον αυτοκράτορα προσωπικοτήτων, καθώς το εγκώμιο των στρατιωτικών ικανοτήτων κάποιων από τους ήρωες της Χρονογραφίας και η νευραλγική σημασία της καλής κατάστασης του στρατεύματος για τη διάσωση της αυτοκρατορίας, είναι μοτίβα που διατρέχουν το σύνολο του έργου⁴¹. Κάτι ανάλογο ισχύει και για το *συλλογίζεσθαι* σε σχέση με τη λήψη σημαντικών αποφάσεων, τακτική που ο Σκληρός εμφανίζεται να εφαρμόζει στη Χρονογραφία, αφού συλλογίστηκε πολύ τις ειρηνευτικές προτάσεις του Βασιλείου, συνέκρινε τα γεγονότα του παρελθόντος με τις τρέχουσες εξελίξεις, προέβλεψε τι θα ακολουθούσε και κατέληξε στην αποδοχή των προτάσεών του⁴².

Αντανακλώντας την προπαγάνδα τρόμου που για πολλά χρόνια καλλιεργούσε ο ίδιος ο Βασίλειος, ο Ψελλός κάνει λόγο για την αυταρχική εξουσία του αυτοκράτορα, αλλά και για το ότι συμπεριφερόταν σαν να μη χρειάζεται τους σοφότερους από τους υπηκόους του, καθώς μεγάλωνε και αποκτούσε πείρα⁴³. Περιφρονούσε,

38. Χρονογραφία, I, 22. 18-21.

39. Χρονογραφία, I, 28. 1-4. Είναι χαρακτηριστικό ότι κυρίως η λογική του Σκληρού υπαγορεύει την παράθεση των αιτίων του κινήματός του.

40. Χρονογραφία, I, 28. 10-18. Forsyth 1977, σσ. 441-442, για τους όρους παράδοσης του Σκληρού. Yahya, σ. 427. Kaldellis 1999, σσ. 182-183.

41. Χρονογραφία, I, 5. 2-7, 11. 10-14, 24. 1- 8, 25. 1-12. Βλ. Holmes 2005, σσ. 284 κε., όπου η ερευνήτρια επισημαίνει ότι στα χωρία αυτά αντανακλώνται οι αρχές που, σύμφωνα με τα στρατιωτικά Τακτικά της περιόδου, έπρεπε να ακολουθούνται από τους στρατηγούς, προκειμένου να συγκροτούν συμπαγή στρατιωτικά σώματα, με βάση προϋπάρχοντες οικογενειακούς και φιλικούς δεσμούς.

42. Χρονογραφία, I, 26. 7-14.

43. Χρονογραφία, I, 29. 3-9. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 561. 6-11. Η Garland 1999, σσ. 324 κε. επισημαίνει ότι η σκληρότητα και η βιαιότητα του Βασιλείου απηχούνται και από τις αρμενικές και τις γε-

εξάλλου, τους ανθρώπους των γραμμάτων⁴⁴, ενώ το είδος των συμβουλών που επεδίωκε να εκμαιεύσει ο Βασίλειος, με χαρακτηριστικότερο το παράδειγμα αυτών του Σκληρού, που εισηγήθηκε στον αυτοκράτορα *ον στρατηγικήν, αλλά πανούργον γνώμην*, υποδηλώνει την προτίμησή του για συμβούλους που θα στήριζαν την αυταρχική εξουσία που είχε επιλέξει να ασκήσει στην προσπάθειά του να ελέγξει τον στρατό και τους στρατηγούς του, καθώς ο ίδιος ο Βασίλειος *πανουργότερος μὲν ἐν πολέμοις ἦν*⁴⁵.

Ο Ψελλός δεν εγκρίνει σίγουρα την περιφρόνηση του Βασιλείου για τις απόψεις των *λογίων*, όμως η έμμεση κριτική που διατρέχει το κείμενο, υποφώσκει κάτω από το μόνιμο εγκώμιο της αποτελεσματικής και εξαιρετικά επιτυχημένης διακυβέρνησης της αυτοκρατορίας, που επιτεύχθηκε παρά την ολοκληρωτική απαξίωση της κομψής ομιλίας και ανάγνωσης, καθώς το κύριο μέλημα του αυτοκράτορα ήταν η ευημερία της αυτοκρατορίας⁴⁶.

Επειδή μάλιστα, τονίζει ο Ψελλός, περνούσε τον περισσότερο καιρό σε εκστρατείες, αποκρούοντας τους βαρβάρους στα σύνορα, ο Βασίλειος όχι μόνο δεν ξόδευε τα αποθησαυρισμένα πλούτη, αλλά τα πολλαπλασίαζε αδιάκοπα⁴⁷. Αν λάβει κανείς υπόψη του τα έξοδα που σίγουρα απαιτούσε η συντήρηση για χρόνια ετοιμοπόλεμων στρατευμάτων, γίνεται κατανοητό ότι πρόκειται για άλλη μια σαφώς επικριτική νύξη του συγγραφέα στην τάση των επιγόνων του Βασιλείου να μην εκστρατεύουν και να παραμένουν στη βυζαντινή πρωτεύουσα σπαταλώντας χρήματα σε

ωργιανές πηγές. Holmes 2003, σσ. 63, 69, 528-529, για το ότι τόσο η απεικόνιση του Βασιλείου από τον Ψελλό, όσο και η Νεαρά του 996, αντανακλούν την προπαγάνδα του τρόμου που καλλιεργούνταν από τον ίδιο τον Βασίλειο για πολλά χρόνια. Βλ. σχετικά και Angold, 2004, σ. 61.

44. Χρονογραφία, I, 29. 11-17. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 561. 11-16.

45. Χρονογραφία, I, 34. 3.

46. Χρονογραφία, I, 30. 7-16. Η Crostini 1996, σσ. 65-66, θεωρεί ότι ο αυτοκράτορας θέλοντας να διατηρεί τις αριστοκρατικές οικογένειες στο περιθώριο, επέλεγε μη μορφωμένους συνεργάτες, χωρίς αριστοκρατική καταγωγή, όχι γιατί περιφρονούσε τη μόρφωση, αλλά γιατί γνώριζε τη δύναμή της, με τον Ψελλό να μην εγκρίνει τον τρόπο επιλογής των συνεργατών του. Βλ. και Lauxtermann 2003, σσ. 213-214, για τη διατύπωση επικρίσεων από τον ποιητή Ιωάννη Γεωμέτρη, που έπεσε σε δυσμένεια και εκδιώχθηκε από τον στρατό το 985-986 λόγω της στήριξης που παρείχε στον παρακοιμώμενο, σε βάρος του Βασιλείου Β'.

47. Χρονογραφία, I, 31. 2-28. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 561. 16-562. 4. Crostini 1996, σσ. 63-64, για τη διοχέτευση ενός μέρους του πλούτου που συσσώρευσε ο Βασίλειος, σε οικοδομικές δραστηριότητες, αντίθετα με τα λεγόμενα του Ψελλού. Βλ. Yahya, σσ. 428-429, για την αποκατάσταση των ζημιών στην Αγία Σοφία μετά από σεισμό. Για το ότι ο από τον Ψελλό και τον Ζωναρά αναφερόμενος θησαυρός των περίπου 14.000.000 νομισμάτων που άφησε ο Βασίλειος μετά τον θάνατό του, θα πρέπει να αναχθεί στο πεδίο του μύθου, βλ. Todt 2000a, σ. 101.

δημόσια έργα, πολυτελή οικοδομήματα και τη συντήρηση των μοναχών, ενώ παράλληλα αποφεύγει να χαρακτηρίσει τον Βασίλειο σκληρό φοροεισπράκτορα⁴⁸.

Ο Βασίλειος γνώριζε με εξαιρετική ακρίβεια κάθε λεπτομέρεια της στρατιωτικής ζωής, ήταν επινοητικός και διορατικός, ενώ τοποθετούσε τον καθένα στη θέση που ταίριαζε στον χαρακτήρα, τη στρατιωτική ειδικευση, το *ήθος* και την *παιδεία* του⁴⁹. Εφόσον εμπλεκόταν σε πόλεμο, είχε διασφαλίσει την πλήρη ενότητα των στρατευμάτων του, γιατί πίστευε ότι καθοριστικός παράγοντας μιας νίκης ήταν η αρραγής παράταξη και πως μόνο με αυτό τον τρόπο οι φάλαγγες των Ρωμαίων θα ήταν ακατανίκητες⁵⁰. Επρόκειτο για ένα αποτέλεσμα που διασφαλιζόταν και μέσω των καλών σχέσεων που είχε με τους στρατιώτες, που δεν δίσταζαν να ασκήσουν κριτική στις πράξεις του, γεγονός που αυτός «*όμαλώς... έδέχετο καί μειδιών έφ' ἰλαρω ήθει ενλογίστους απεδίδου τάς αποκρίσεις*», αντίδραση που θυμίζει τον ιδανικό *πολιτικό άνδρα* της Χρονογραφίας, Κωνσταντίνο Λειχούδη⁵¹. Ο Βασίλειος διέθετε ένα διττό χαρακτήρα και μπορούσε να προσαρμόζεται στις περιστάσεις, γινόταν πιο πολυμήχανος σε καιρό πολέμου και πιο μεγαλοπρεπής σε καιρό ειρήνης, ενώ επέμενε πεισματικά στις απόψεις του⁵². Πάντως, κατά τον Ψελλό, παρά τον αυταρχισμό του, και παρά το ότι ταπεινώσε τις εξοχότερες οικογένειες και τις εξίσωσε με όλες τις υπόλοιπες, κατάφερε να κυβερνά το κράτος με εξαιρετική επιτυχία⁵³, δήλωση που έμμεσα αποτελεί παρακίνηση προς τους σύγχρονούς του για μια πιο αποφασιστική και αποτελεσματική διακυβέρνηση.

Στον αντίποδα του αυταρχικού και αποτελεσματικού Βασιλείου Β' βρίσκονται στη Χρονογραφία ο αδελφός του Κωνσταντίνος Η' και οι διάδοχοί του. Ο αδύναμος, μαλθακός, με ροπή προς κάθε φιληδονία Κωνσταντίνος, για τον οποίο ο Σκυλίτζης δεν παραλείπει να επισημάνει ότι έγινε αιτία μεγάλων κακών για την αυτο-

48. Angold 2004, σ. 66, για το μέγεθος του θησαυρού του Βασιλείου ως αποτέλεσμα της σκληρής δημοσιονομικής του πολιτικής και όχι της λείας από τους πολέμους, όπως υποστηρίζει ο Ψελλός.

49. Χρονογραφία, I, 32. 5-16.

50. Χρονογραφία, I, 33. 8-21.

51. Χρονογραφία, I, 33. 21-25. Πρβλ. Χρονογραφία, VII, 66. 20-21.

52. Χρονογραφία, I, 34. 8-16. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 562. 10-17. Η Garland 1999, σσ. 326 κε., επισημαίνει ότι η προσωπικότητα του Βασιλείου σκιαγραφείται από τον Ψελλό ως η πιο αντιφατική από όλες στη Χρονογραφία. Θεωρούμε ότι, αν αντικατοπτρίσουμε στο πρόσωπο του Βασιλείου την έμμεση κριτική του Ψελλού προς τους αυτοκράτορες της εποχής του, αλλά και τον ρόλο του ως αυτοκράτορα-προτύπου, αυτές οι αντιφάσεις ερμηνεύονται ευκολότερα.

53. Χρονογραφία, I, 30. 1-7. Για μια μη εχθρική προς την αριστοκρατία πολιτική του Βασιλείου Β' βλ. Cheynet 1990, σσ. 333 κε. Crostini 1996, σσ. 60, 63, υπ. 35. Holmes 2003, σσ. 48-51, 59-61, 64, 69. Holmes 2005, σσ. 461 κε. Για την αντίθετη άποψη, βλ. Angold, 2004, σσ. 58-59. Βρυώνης 2008, σ. 65.

κρατορία⁵⁴, υπολείπεται, λέει ο Ψελλός, κατά πολύ του αδελφού του, που επέμενε πεισματικά στις απόψεις του, θεωρώντας τις αποφάσεις του απόρροια μιας αμετάκλητης, θεϊκής δικαιοσύνης⁵⁵.

Ο Ψελλός κατηγορεί τον Κωνσταντίνο ότι με απονομές τιμών και προσφορές δώρων προσπαθούσε να σταματήσει όποιο βαρβαρικό φύλο κινητοποιούνταν κατά της αυτοκρατορίας, ενώ μοίραζε το χρυσάφι που ήταν συσσωρευμένο στα κρατικά θησαυροφυλάκια, σε αυτούς που τον περιστοίχιζαν⁵⁶. Η κριτική του Ψελλού δεν επιβεβαιώνεται από τις άλλες πηγές που κάνουν λόγο για αποτελεσματικές στρατιωτικές δυνάμεις και επιτυχημένη αντίσταση στους εχθρούς επί Κωνσταντίνου Η' ⁵⁷. Ο Σκυλίτζης από την πλευρά του, στο πλαίσιο της σκληρής κριτικής του που δεν ανταποκρίνεται πλήρως στην πραγματικότητα, κατηγορεί τον Κωνσταντίνο ότι ανέθεσε όλο το βάρος της διακυβέρνησης του κράτους σε άλλους, πλήρως ακατάλληλους⁵⁸, ενώ αντίθετα ο Ψελλός κρατά θετική στάση απέναντι στους ευνούχους του Κωνσταντίνου χαρακτηρίζοντάς τους καλοπροαίρετους και ικανούς, να αντιπαρέρχονται την αισχρή τους μοίρα με τη μεγαλοψυχία και τη γενναιοδωρία τους⁵⁹.

Συνδέοντας, εξάλλου, χαρακτηριστικά τη λογική επιλογή με την επεξεργασία των απόψεων ανθρώπων που θα μπορούσαν να δράσουν συμβουλευτικά, ο Ψελλός επισημαίνει ότι μέχρι το τέλος της ζωής του ο Κωνσταντίνος δεν δέχτηκε καμία συμβουλή από τα μέλη της συγκλήτου, γεγονός που καθιστούσε αδύνατη την

54. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 370. 23. Γεώργιος Κεδρηός, σ. 480. 9-12. Βλυσίδου 2003, σσ. 108-110. Για μια αξιολόγηση της περιόδου διακυβέρνησης του Κωνσταντίνου Η' με βάση τα νομισματικά και σφραγιστικά τεκμήρια, καθώς και τις σύγχρονες βυζαντινές και άλλες πηγές, αλλά και για την πολύ θετική εικόνα του Κωνσταντίνου Η' στις ανατολικές πηγές, βλ. Todt 2000a, σσ. 98 κε., 105-106. Βλ. σχετικά και Johnson 1982, σσ. 220-232.

55. Χρονογραφία, I, 34. 16- 17.

56. Χρονογραφία, II, 2. 5-7, 3. 3-5 και VII, 52. 10-17. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 570. 3-5, 571. 1-7. Την άποψη που καταγράφει στη Χρονογραφία για τον Κωνσταντίνο Η', διατυπώνει ο Ψελλός και σε ένα λόγο που εκφώνησε προς τιμήν του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου, στο πλαίσιο μιας αναφοράς στους αυτοκράτορες που κυβέρνησαν πριν από αυτόν. *Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα Μονομάχον*: Σάθας 1876, σ. 122. Todt 2000a, σσ. 104-105.

57. Todt 2000a, σσ. 101 κε., 105. Lilie 2007, σ. 219.

58. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 370. 26-371. 44. Γεώργιος Κεδρηός, σσ. 480. 14-19, 481. 9-12. Μιχαήλ Γλυκάς, σσ. 579. 22-580. 2. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 569. 12-17.

59. Χρονογραφία, II, 3. 6-15. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 571. 3-8. Βλ. Todt 2000a, σσ. 98-99, 105, για το ότι η αρνητική στάση των ακολούθων του Βασιλείου απέναντί του, δικαιολογεί την ανάθεση από τον Κωνσταντίνο σημαντικών κυβερνητικών θέσεων στην Κωνσταντινούπολη και στην επαρχία στους ευνούχους του, που βρίσκονταν από παιδιά στην υπηρεσία του, είχαν μορφωθεί από αυτόν και έχαιραν της απόλυτης

όποια λογική επιλογή από την πλευρά του ακόμα και στο θέμα της διαδοχής του⁶⁰.

Στον αντίποδα του Βασιλείου Β' προβάλλει και ο Ρωμανός Γ' Αργυρός (1028-1034), που όντας αδαής στην τέχνη του πολέμου, την οποία έθετε σε δεύτερη μοίρα, και γεμάτος έπαρση, αναλωνόταν σε συζητήσεις για τα στρατιωτικά ζητήματα φιλοδοξώντας να μιμηθεί την τακτική των συνεχών εκστρατειών του Βασιλείου Β', και να καθυποτάξει όλες τις βάρβαρες χώρες σε Ανατολή και Δύση, χωρίς όμως ίχνος ρεαλισμού, όπως καταγγέλλει χαρακτηριστικά ο Ψελλός⁶¹ συντριπτική ήττα των βυζαντινών στρατευμάτων από τους Άραβες στο Χαλέπι το 1030 προβάλλεται ως το αποτέλεσμα της προσωπικής απόφασης και πρωτοβουλίας του Ρωμανού που επινόησε μάλιστα μια πρόφαση, για να επιτεθεί στη Συρία, θέση που δεν ενισχύεται από τις μαρτυρίες άλλων πηγών, αλλά εναρμονίζεται με την άποψη του Ψελλού για τον ρόλο της προσωπικότητας στην ιστορία και τη χρήση των γεγονότων ως αποδεικτικών στοιχείων για την υποβολή στον αναγνώστη της άποψης που ο ίδιος ο Ψελλός είχε για τον ρόλο των επιλογών του κάθε αυτοκράτορα στην παρακμή της ισχύος της αυτοκρατορίας, ως αποτέλεσμα του χαρακτήρα του⁶².

Ο Ρωμανός απέρριψε τις συστάσεις των στρατιωτικών διοικητών για μη υλοποίηση της εκστρατείας, όπως επιβεβαιώνει και ο Ιωάννης Σκυλίτζης⁶³, βασίστηκε αλαζονικά αποκλειστικά στην αριθμητική υπεροχή των δυνάμεών του, ενώ δεν κατόρθωσε να προκαλέσει τρόπο στους αντιπάλους του. Ουσιαστικά δεν υιοθέτησε κανένα από τα συστατικά της επιτυχίας του αυτοκράτορα-προτύπου Βασιλείου Β', σε αντίθεση με τους βάρβαρους που επιδεικνύοντας σύνεση απέστειλαν στον αυτοκράτορα πρεσβεία με προτάσεις ειρήνης, τις οποίες βέβαια ο γεμάτος έπαρση Ρωμανός απέρριψε⁶⁴. Η βαρβαρική σύνεση και γενναιότητα είναι οι παράγοντες

εμπιστοσύνης του. Ο ερευνητής αποδίδει την αρνητική κριτική του Σκυλίτζη σε βάρος των ικανών ευνούχων του Κωνσταντίνου στους οπαδούς του Βασιλείου Β', που έχασαν τα αξιώματά τους μετά την ανάληψη της εξουσίας μόνο από τον Κωνσταντίνο Η'.

60. Χρονογραφία, II, 9. 13-15.

61. Χρονογραφία, III, 4. 1-10 και σ. 364.

62. Lauritzen 2013, σσ. 162-164. Για τους λόγους υλοποίησης της εκστρατείας στη Συρία και την έκβασή της, βλ. Χρονογραφία, III, 8. 2-6, 8. 21-25, 9. 18-24 και 9. 30-34. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 378. 51-381. 37, 386. 82 κε. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 492. 5-501. 15. Μιχαήλ Γλυκάς, σσ. 581. 3-583. 9. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 576. 19-578. 2. Βλ. σχετικά Χρονογραφία, I, σ. 365. Για την υποτίμηση του εχθρού και την απροσεξία ως τους παράγοντες που συνέβαλαν στην ήττα των ρωμαϊκών στρατευμάτων το 1030, βλ. Haldon 2003, σσ. 52-53.

63. Χρονογραφία, III, 7. 17-22. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 379. 81-380. 90. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 491. 18-492. 6. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 576. 13-17.

64. Χρονογραφία, III, 8. 6-25. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 576. 9-18. Criscuolo 1983b, σ. 136. Χρονογραφία, I, σ. 366.

που ανέδειξαν τους εχθρούς των απειράριθμων κατατρομαγμένων ρωμαϊκών στρατευμάτων σε νικητές, με τον Θεό, κατά την άποψη του Ψελλού, να εμποδίζει την απόλυτη καταστροφή του ρωμαϊκού στρατεύματος και την αιχμαλωσία του εγκαταλελειμμένου βυζαντινού αυτοκράτορα⁶⁵. Από την άλλη πλευρά, το σχόλιο του Ψελλού ότι μόνο η εικόνα της Θεομήτορος γλίτωσε από τα χέρια των εχθρών, υποδηλώνει τη λανθασμένη επιλογή του αυτοκράτορα να εναποθέσει τις ελπίδες του για τη νίκη μόνο στον Θεό, δικαιώνοντας ταυτόχρονα την επιλογή του προτύπου αυτοκράτορα Βασιλείου Β' να παίρνει πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση δύσκολων καταστάσεων⁶⁶.

Το επίπεδο της φιλοσοφίας στην αυλή του Ρωμανού ήταν χαμηλό, επισημαίνει ο Ψελλός, με τους μοναχούς, τους φορείς της φιλοσοφικής αυτής διάθεσης, να μην είναι καθόλου εξοικειωμένοι με τη λογική ανάλυση και την αναζήτηση των αιτίων, αλλά να αναλώνονται σε μεταφυσικούς και θεολογικούς προβληματισμούς⁶⁷. Υπό την επίδραση της χριστιανικής φιλοσοφίας/θεολογίας ο αυτοκράτορας, και πάλι σε αντίθεση με τον Βασίλειο, δεν ήταν καθόλου καχύποπτος και θεωρούσε τη βασιλεία του απόλυτα ασφαλή, σαν μια υπέρτατη δύναμη να του είχε εγγυηθεί την ασφάλειά της⁶⁸, μια δήλωση του Ψελλού με έντονο το στοιχείο της ειρωνείας, καθώς στο τέλος ο αυτοκράτορας δολοφονήθηκε από τη σύζυγό του Ζωή και τον

65. Χρονογραφία, III, 9. 30-34. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 381. 35-37. Γεώργιος Κεδρηός, σ. 493. 22-25. Χρονογραφία, I, σ. 366.

66. Χρονογραφία III, 10. 22-27. Βλ. Kaldellis 1999, σ. 99, για το ότι η πίστη στη θείκη βοήθεια προβάλλει ως η λανθασμένη επιλογή των ηγεμόνων που παραμελούν τη διακυβέρνηση και οδηγούνται σε καταστροφικές επιλογές.

67. Χρονογραφία III, 3. 1-13. Ο Ψελλός δεν κάνει χρήση της ειρωνείας στο σχετικό χωρίο, αλλά με βάση το παράδειγμα των Πατέρων, επιμένει στην ανάγκη μιας προκαταρκτικής φιλοσοφικής κατάρτισης, την οποία δεν διέθεταν όσοι ασχολούνταν με τέτοιου είδους ζητήματα στην αυλή του Ρωμανού Γ'. Βλ. Χρονογραφία, I, σσ. 363-364. Ο ίδιος ο Ρωμανός, επισημαίνει ο Ψελλός, προσποιούμενος ευλάβεια, φιλοδοξούσε να κατανοήσει τις βαθύτερες αλήθειες, που είναι κατανοητές μόνο από τον Νου. Χρονογραφία III, 13. 1-13 και 14. 1-2. Ljubarskij 2004, σσ. 317-319, για την υποκρισία ως το καθοριστικό ιδίωμα του Ρωμανού. Walker 2004, σσ. 68-70, 82-84, 86, 88-89, για την κακή σχέση του Ψελλού με την εκκλησία, την έχθρα του προς τους μοναχούς, αλλά και την αρνητική του στάση απέναντι στον χριστιανικό ασκητισμό, που, όπως προκύπτει από τον Επιτάφιο στη μητέρα του, θεωρούσε ότι κατέστρεψε τους γονείς του. *Τού αυτού. Έγκώμιον εις τήν μητέρα αυτού*: Σάθιας 1876, σσ. 19-20, 34-39, 42 κ., 54 κε. Για τη μη υιοθέτηση από τον Ψελλό των ασκητικών ιδεωδών, βλ. και Ljubarskij 2004, σσ. 149-154, 184. Angold 2004, σσ. 175-176. Για τον ουμανισμό του Ψελλού ως μια αντίληψη για τον άνθρωπο ξένη προς το ασκητικό ιδεώδες, που είχε υιοθετηθεί φανατικά από τους μοναχούς, βλ. Criscuolo 1990, σσ. 31 κε. Kaldellis 1999, σσ. 80-89. Kaldellis 2007, σσ. 209 κε.

68. Χρονογραφία, III, 6. 17-20.

εραστή της, Μιχαήλ⁶⁹. Η γενναιοδωρία του στην απονομή των αξιωμάτων, στις δωρεές και στις ευνοϊκές ρυθμίσεις με αποδέκτες μεταξύ άλλων και ενός μεγάλου αριθμού μοναχών⁷⁰, η μη αναζήτηση των αιτίων με βάση τη λογική⁷¹, η μεταμόρφωσή του σε σκληρό φοροεισπράκτορα που όμως δεν διοχέτευε τα επιπλέον έσοδα στα δημόσια ταμεία⁷², ούτε φρόντιζε για τις ανάγκες του στρατού, οι υπερβολικές σπατάλες και η έλλειψη μέτρου⁷³, χαρακτηριστικά που προδιαγράφουν τη συντριβή των ηρώων της Χρονογραφίας, λειτούργησαν ανάλογα και στην περίπτωση του Ρωμανού.

Ο Ψελλός κατατάσσει τον διάδοχο του Ρωμανού, Μιχαήλ Δ', *έν τοις ἐξειλεγμένοις βασιλεύσιν*⁷⁴, αν και ήταν άμοιρος ελληνικής παιδείας, γιατί υπέτασσε τα πάθη του στη λογική και είχε πειθαρχημένο ήθος⁷⁵. Ο αυτοκράτορας, που διακρινόταν από *μεγαλοφνία*, χαρακτηριστικό ανάλογο της *ενφυστάτης ψυχής* του Βασιλείου Β'⁷⁶, ωρίμασε ξαφνικά, όταν συνειδητοποίησε τη φύση του αυτοκρατορικού αξιώματος και το μέγεθος των δυσκολιών που έπρεπε να χειριστεί⁷⁷, εξέλιξη που θυμίζει αυτήν του αυτοκράτορα-προτύπου Βασιλείου⁷⁸. Ο Ψελλός καταγράφει ως θετικά στοιχεία του χαρακτήρα του, και κατά συνέπεια της βασιλείας του, το ότι δεν απώλεσε τη λογική του, όταν ανήλθε στην αυτοκρατορική εξουσία, αλλά ούτε και άλλαξε κάτι από τα κατεστημένα πράγματα, διασφαλίζοντας έτσι την ομαλότητα και

69. Χρονογραφία, III, 26. 1- 44 και IV, 4. 1-10 και IV, 7. 2-4. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 390. 90-391.

8. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 583. 2-7, 584. 4-10, 584. 15-585. 10.

70. Χρονογραφία, III, 6. 1-14, 14. 1-16. 20. Για τις αγαθοεργές πράξεις του Ρωμανού, βλ. και Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 375. 47-376. 76. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 484. 24-487. 6. Μιχαήλ Γλυκάς, σσ. 580. 20-581. 2.

71. Χρονογραφία, III, 5. 10-14, 6. 4-9.

72. Χρονογραφία, III, 12. 1-21.

73. Χρονογραφία, III, 15. 1-30, 16. 15-20. Ο πλούτος της σκηνής του Ρωμανού στο πλαίσιο της εκστρατείας στη Συρία, σε σύγκριση με τη φειδωλή στάση του Βασιλείου Β', υπογραμμίζει τη μεγαλομανία του πρώτου. Χρονογραφία, III, 10. 6-13. Ίάννης Ζωναράς, σσ. 577. 18-578. 2. Βλ. και Χρονογραφία, IV, 5. 1-4, για τη ματαιότητα των υπερβολικών δαπανών του Ρωμανού, που τελικά απήλαυσε από τον ναό της Θεομήτορος μόνο το μικρό κομμάτι στο οποίο ενταφιάστηκε το σώμα του. Βλ. σχετικά και Χρονογραφία, I, σ. 366.

74. Χρονογραφία, IV, 7. 5.

75. Χρονογραφία, IV, 7. 6-10.

76. Χρονογραφία, IV, 8. 3-6. Πρβλ. Χρονογραφία, I, 29. 9-11.

77. Χρονογραφία, IV, 9. 7-12.

78. Χρονογραφία, I, 4. 4-18. Για τον παραλληλισμό του Μιχαήλ με τον Βασίλειο, βλ. Kaldellis 1999, σσ. 56-57. Για θετικές κρίσεις για τον Μιχαήλ Δ' βλ. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 389. 67-69, 415. 51-56. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 533. 22-534. 4. Μιχαήλ Γλυκάς, σ. 584. 10-12. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σ. 8. 7-10.

την ισορροπία του πολιτικού σώματος σε μια δύσκολη περίοδο⁷⁹.

Το διθυραμβικό του εγκώμιο στο πλαίσιο της αξιολόγησης της βασιλείας του Μιχαήλ Δ' ο Ψελλός το απευθύνει στον Ιωάννη Ορφανοτρόφο. Ο χαρακτήρας του θυμίζει εκείνον του Βασιλείου Β', καθώς είχε βαθιά γνώση όλων των ευθυνών της εξουσίας, ήταν οξυδερκής και διορατικός κατά τη διαχείριση των οικονομικών, διέθετε επικριτικό βλέμμα που προκαλούσε φόβο, ενώ περιφρονούσε όσους ασχολούνταν με τις κλασικές σπουδές⁸⁰. Σε αντίθεση με τον Ιωάννη Σκυλίτζη που μεταξύ άλλων χαρακτηρίζει τον Ορφανοτρόφο και *«παρωμότατον προς αν τις είποι κακίαν, καθώς πάσαν έφείρην οδόν αδικίας»*, επινοώντας κάθε παρανομία και γεμιζοντας την οικουμένη με συμφορές⁸¹, ο Ψελλός τον χαρακτηρίζει ως τον πιο ευφυή και τον πιο έμπειρο άνθρωπο στη διαχείριση των κρατικών υποθέσεων, στάση που ίσως οφείλεται στο ότι ο Ορφανοτρόφος ανέλαβε να διοικήσει με αυστηρότητα, και ίσως άδικα σε κάποιες περιπτώσεις, μια αυτοκρατορία της οποίας ο νόμιμος ηγεμόνας αδυνατούσε, λόγω της αρρώστιάς του, να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του⁸².

Η κριτική του Ψελλού στον Μιχαήλ για τη διάθεση χρημάτων για την ανέγερση του ναού προς τιμήν των Αγίων Αναργύρων καθώς και ανδρικών και γυναικείων μοναστηριών δεν είναι τόσο δριμεία, γιατί ο αυτοκράτορας δεν φρόντιζε μόνο για την ευκοσμία των πόλεων, αλλά δρώντας με βάση τη λογική, σταματούσε τις επι-

79. Χρονογραφία, IV, 10. 1-17. Χρονογραφία, I, σ. 375. Βλ. και Βλυσίδου 2003, σσ. 115-116, που θεωρεί ότι ο Ψελλός εκφράζει τον θαυμασμό του προς τον αυτοκράτορα, επειδή ο Μιχαήλ δεν αλλοίωσε τίποτα από τα καθεστώτα και δεν εισήγαγε καμία καινοτομία, εξυπηρετώντας έτσι και τα συμφέροντα της πολιτικής παράταξης που στήριζε ο ίδιος.

80. Χρονογραφία, IV, 2. 6-9, 11. 17-18, 12. 1-14. 19, για την απαρίθμηση των καλών και των φαύλων στοιχείων του χαρακτήρα του Ιωάννη Ορφανοτρόφου. Για την απεικόνιση του χαρακτήρα του Ορφανοτρόφου στη Χρονογραφία, βλ. Ljubarskij 2004, σσ. 324 κε.

81. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 395. 95-98, 408. 53-59, 408. 76-409. 79. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 510. 1-5, 521. 11-17, 525. 13-20, 526. 16-20. Μιχαήλ Γλυκάς, σσ. 586. 6-7, 588. 22-589. 1. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 594. 16-17, 595. 13-20, 596. 1-10. Ο Σκυλίτζης ασκεί αρνητική κριτική στον Ορφανοτρόφο μεταξύ άλλων, γιατί δεν ενδιαφερόταν για τις επιθέσεις των Πετσενέγων και τις επιδρομές των Αράβων της Αφρικής στις Κυκλάδες, ενώ κάνει λόγο και για την επιθυμία του να καταλάβει τον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης, κάτι που ο Ψελλός αποσιωπά. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 397. 43-47, 401. 67-80. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 512. 2-7, 517. 13-518. 5.

82. Οι χαρακτηρισμοί του Ψελλού δεν απέχουν από κάποιες θετικές κρίσεις του Ιωάννη Σκυλίτζη και του μεταγενέστερου Ιωάννη Ζωναρά για τον Ορφανοτρόφο. Χρονογραφία, IV, 12. 7-12 και V, 7. 6-10, και V, 15. 1-2. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 392. 17-18. Γεώργιος Κεδρηνός, σ. 506. 7-8. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 587. 8-13, 588. 1-3. Για τη δράση του Ορφανοτρόφου γενικά, βλ. Janin 1931, σσ. 431-443. Angold 2004, σσ. 105-106.

θέσεις των εχθρών είτε μέσω της αποστολής πρεσβειών, είτε μέσω της προσφοράς δώρων, είτε τέλος μέσω της ετήσιας επίδειξης πολεμικής ισχύος⁸³, ενώ παράλληλα αναδιοργάνωνε και ενίσχυε τα νεύρα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, δηλαδή τον στρατό⁸⁴. Ενώ η θρησκευτική μανία του Ρωμανού Γ' χαρακτηρίζεται από τον Ψελλό ως *προσποίησης*, τα κίνητρα του Μιχαήλ Δ' θεωρούνται ειλικρινά ευσεβή, καθώς ο αυτοκράτορας κατεχόταν από υψηλό αίσθημα ευθύνης και δεν μπορούσε να ανεχθεί την απώλεια εδαφών της αυτοκρατορίας, όσο αυτός ασκούσε την εξουσία⁸⁵. Η νίκη του σε βάρος των Βουλγάρων το 1040 αποδίδεται από τον Ψελλό σε θεϊκή παρέμβαση, παρόμοια με αυτή που έδωσε τη δυνατότητα στον Μιχαήλ, παρά την ασθένειά του, να συμμετέχει στην εναντίον τους εκστρατεία⁸⁶, και υιοθετώντας για την οργάνωση του στρατεύματος αρχές ανάλογες με αυτές του Βασίλειου Β' να υπερβεί την ορισμένη από τη μοίρα, λόγω της αρρώστιάς του⁸⁷, αδυναμία να ηγηθεί ενός νικηφόρου εκστρατευτικού σώματος. Ο Ψελλός δεν παραλείπει, εξάλλου, να τονίσει τη ματαιότητα των εκκλήσεων του Μιχαήλ στους μοναχούς να τον βοηθήσουν με τις προσευχές τους να εξασφαλίσει άφεση αμαρτιών, καθώς οι περισσότεροι από αυτούς ανταποκρίνονταν υποκριτικά στις εκκλήσεις του για βοήθεια⁸⁸, συνεχίζοντας έτσι την απομυθοποίηση της επίκλησης των αυτοκρατόρων για βοήθεια σε μοναχούς που κατανάλωναν τα έσοδα του κράτους και έδιναν λανθασμένες ελπίδες στους αφελείς ηγεμόνες, προσπάθεια που είχε ξεκινήσει ήδη από την αναφορά στα σχετικά μέτρα του Βασίλειου Β'.

Ο Ψελλός στο πλαίσιο της προσπάθειάς του να αιτιολογήσει τις ιστορικές εξελίξεις, παρουσιάζει την άνοδο στον θρόνο του Μιχαήλ Ε' ως το αποτέλεσμα της δράσης της Θείας Πρόνοιας, στην οποία ομολογεί ότι ανάγει τις καθοριστικές αι-

83. Χρονογραφία, IV, 19. 3-15.

84. Χρονογραφία, IV, 19. 19-21. Kaldellis 1999, σ. 94.

85. Χρονογραφία, IV, 34. 1-36. 24, για την ευσέβεια του Μιχαήλ Δ'. Χρονογραφία, III, 13. 1-15. 41, για τη δήθεν ευλάβεια του Ρωμανού Γ'.

86. Χρονογραφία, IV, 44. 5-45. 9, 50. 8-11. Ο Ιωάννης Σκυλίτζης αποδίδει τα αίτια της βουλγαρικής εξέγερσης στη βαριά φορολογία που επιβλήθηκε σε αυτούς από τον Ιωάννη Ορφανοτρόφο. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 412. 65-67. Γεώργιος Κεδρηός, σ. 530. 9-18. Μιχαήλ Γλυκάς, σ. 589. 6-12. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 7. 16-8. 8. Άννης Ζωναράς, σσ. 600. 9-603. 16. Βλ. και Χρονογραφία, I, σσ. 381-382. Kaldellis 1999, σσ. 94-95. Angold 2004, σ. 68. Lauritzen 2013, σσ. 157-158.

87. Χρονογραφία, IV, 17. 17-18. 21. Βλ. και Ljubarskij 2004, σσ. 277 κε., για την ασθένεια ως το κυρίαρχο μοτίβο της βιογραφίας του Μιχαήλ Δ'.

88. Χρονογραφία, IV, 32. 1-8, 34. 1-20, 36. 1-37. 16. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 596. 16-595. 2. Χρονογραφία, I, σ. 380. Βλ. Kaldellis 1999, σσ. 90 κε., για το ότι οι «φιλόσοφοι» της αυλής του Μιχαήλ Δ' ήταν χριστιανοί μοναχοί.

τίες των μεγάλων γεγονότων, εφόσον δεν έχει διαφθαρεί η κατά φύσιν έξη των ανθρώπων, ανάγοντας σε στόχο του Θείου τον αφανισμό της γενιάς των Παφλαγόνων⁸⁹. Η λαϊκή εξέγερση που ανέτρεψε μεταξύ 19 και 21 Απριλίου του 1042 τον Μιχαήλ Ε', προβάλλεται από τον Ψελλό ως λογική συνέπεια των ενεργειών του, ως *της προνοίας τό μέτρον* που συνέβαλε στην ανατροπή του λόγω της τυραννικής του αλαζονίας⁹⁰.

Στο πλαίσιο της αναφοράς του στην από κοινού διακυβέρνηση της Ζωής και της Θεοδώρας (1042) ο Ψελλός επικρίνει την απότομη μεταμόρφωση της οικονομικής κατάστασης των περισσότερων αυλικών σε κάτι θεαματικότερο⁹¹, ενώ την ίδια στιγμή οι αμοιβές των στρατιωτών και τα χρήματα που προορίζονταν για στρατιωτικές δαπάνες, διοχετεύονταν στους κόλακες και τη σωματοφυλακή των δύο βασιλισσών. Θρηνεί για την κατασπατάληση των χρηματικών αποθεμάτων που είχε συσσωρεύσει ο Βασίλειος Β' ⁹², αλλά και για την απαρχή της αποδυνάμωσης του κράτους, γεγονός που, όπως λέει, ήταν τότε αντιληπτό μόνο από τους πιο συνετούς⁹³. Θέλοντας να τονίσει την εναντίωση των αυλικών που ευνοούνταν από τις σπατάλες των δύο ευεπηρεάστων αυτοκρατορισσών, στην επικράτηση οποιασδήποτε λογικής, τολμηρής και ακλόνητης προσωπικότητας που θα έθιγε τα συμφέροντά τους, ο Ψελλός κάνει λόγο για την υποψηφιότητα του υπερήφανου, τολμηρού, γενναίου και με *παρρησία* Κωνσταντίνου Δαλασσηνού το 1042, στο πλαίσιο της αναζήτησης από τη Ζωή ενός υποψήφιου για τον αυτοκρατορικό θρόνο από επιφανή γενιά και με εξέχουσα θέση είτε από τους συγκλητικούς, είτε από τους στρατιωτικούς. Ο Κωνσταντίνος που παρουσιάζεται από τον Ψελλό ως από τη φύση του προετοιμασμένος για το αυτοκρατορικό αξίωμα, απορρίφθηκε, διότι, όπως λέει ο συγγραφέας της Χρονογραφίας, όταν αναφερόμενος στα προβλήματα της

89. Χρονογραφία, IV, 30. 1-8.

90. Ο Ψελλός παρουσιάζει τον Μιχαήλ να γεμίζει έπαρση ως αποτέλεσμα των εκδηλώσεων σεβασμού του λαού προς το πρόσωπό του. Χρονογραφία, V, 16. 5-11. Σχετικά με τον ρόλο της Θείας Πρόνοιας στην εξέγερση του 1042, βλ. Χρονογραφία, V, 23. 24-24. 3. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 12. 8-9, 14. 2. Ο Ζωναράς κάνει λόγο για τη *δίκη* που επενέβη αμέσως και τιμώρησε τον Μιχαήλ Ε'. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 609. 15-610. 1. Ο Ψελλός βάζει τον ίδιο τον Μιχαήλ Ε' να κάνει λόγο για τη Θεία Δίκη ως τιμωρό των αμαρτιών του. Χρονογραφία, V, 43. 3-5. Για τον ρόλο της Θείας Πρόνοιας στην πτώση του Μιχαήλ Ε', λόγω της ανόδου της οικογένειας των Παφλαγόνων στην εξουσία με απάτη, βλ. και *Εγκώμιον εις τόν οσιώτατον κύρ Κωνσταντίνον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως τόν Λειχούδη*: Σάθας 1874, σ. 398. Βλ. σχετικά και Angold 2004, σ. 178.

91. Χρονογραφία, VI, 7. 2-6 και 49. 1-3.

92. Χρονογραφία, VI, 8. 1-6, 63. 1-5.

93. Χρονογραφία, VI, 7. 9-13. Βλ. και Χρονογραφία, VI, 9. 1-8.

αυτοκρατορίας επιχειρηματολόγησε τολμηρά μη θέλοντας να εγκαταλείψει καθόλου την υπερήφανη στάση του, ο χαρακτήρας του θεωρήθηκε πολύ τραχύς από πολλούς αξιωματούχους⁹⁴.

Η τακτική της κατασπατάλησης των εσόδων του κράτους και της παραμέλησης του στρατού συνεχίστηκε και επί Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου (1042-1055), του μακροβιότερου αυτοκράτορα μετά τον Βασίλειο Β', αλλά και αυτού που ανέδειξε τον Ψελλό στα ανώτερα αξιώματα⁹⁵. Ο Κωνσταντίνος Θ' δεν διαχειρίστηκε με σύνεση τον οικονομικό πλούτο της αυτοκρατορίας, ούτε προχώρησε σε ορθολογική κατανομή των πόρων⁹⁶, αλλά άνοιξε τη Σύγκλητο σε ένα ευρύ φάσμα της κοινωνίας της Κωνσταντινούπολης, αδιαφορώντας για την τάξη στην ιεραρχία των αξιωμάτων και καταργώντας τα όρια. Όπως λέει ο Ψελλός, λίγο έλειψε να καταστήσει μέλη της γερουσίας όλο τον εσμό των εμπόρων και των αγυρτών⁹⁷, κατηγορώντας προφανώς τον αυτοκράτορα για τη συνακόλουθη αύξηση του προϋπολογισμού, που απέρρευε από την υπερβολική διανομή των τιμητικών αξιωματικών λόγω μισθών και συντάξεων⁹⁸.

94. Χρονογραφία, VI, 12. 1-25. Βλ. Βλυσίδου 2003, σσ. 116-117 και υπ. 55, που θεωρεί ότι ο αδιάλλακτος και δύσκολος χαρακτήρας του Δαλασσηνού προκάλεσε υποψίες στους περισσότερους, και στον Ψελλό, με τον τελευταίο να θέλει να δείξει ότι το ενδεχόμενο επικράτησης του Δαλασσηνού έβρισκε αντίθετους όλους, τόσο την υπαλληλική αριστοκρατία της πρωτεύουσας, όσο και όσους διέκριντο εχθρικά προς αυτήν, όπως ο Μιχαήλ Καλαφάτης, που είχε υποχρεώσει, κατά τα λεγόμενα του Ψελλού, τον Δαλασσηνό να καρεί μοναχός. Θεωρούμε ότι και η αναφορά σε αυτό το επεισόδιο εντάσσεται στην πρόθεση του Ψελλού να μεταδώσει στον αναγνώστη του το αρνητικό προς τις ισχυρές προσωπικότητες κλίμα της αυτοκρατορικής αυλής κατά την από κοινού διακυβέρνηση της Ζωής και της Θεοδώρας.

95. Πρόκειται για κάτι που και ο ίδιος ομολογεί. Χρονογραφία, VI, 14. 1-13. Για τη γνωριμία του Ψελλού με τον Μονομάχο, βλ. Χονδρίδου 2002, σσ. 184-185.

96. Χρονογραφία, VI, 29. 10-12. Βλ. και Χρονογραφία, I, σσ. 398-399, για την έμμεση αντιπαροβολή με τον Μιχαήλ Δ', που σεβάστηκε την κρατική ιεραρχία και περιόρισε τα έξοδα, αντιμετωπίζοντας τις καταστάσεις με *λογισμόν*, που αποτελούσε φυσικό του ιδίωμα.

97. Χρονογραφία, VI, 29. 15-21. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 423. 49-51. Γεώργιος Κεδρηνός, σ. 541. 20-22. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 15. 6-8, 36. 6-7. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 616. 16-617. 2. Lemerle 1977, σσ. 287 κε. Χρονογραφία, I, σ. 398. Χονδρίδου 2002, σσ. 56-77, για μια θετική εκτίμηση του μέτρου του Μονομάχου και για τις αντιδράσεις στην καινοτομία του. Βλ. σχετικά και Angold 2004, σσ. 112-113, 145-146, 164-165. Βρυώνης 2008, σ. 67.

98. Για την κατασπατάληση του χρήματος τόσο από τον Κωνσταντίνο Θ' για χάρη των ερωμένων του και την ανέγερση του ναού του Αγίου Γεωργίου, όσο και από τις αδελφές Ζωή και Θεοδώρα, βλ. Χρονογραφία, VI, 30. 1-5, 57. 1-6, 61. 13-20, 62. 1-3, 63. 1-5, 64. 23-26, 153. 9-154. 9, 185. 1-188. 7. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 476. 44-50, 476. 59-477. 63. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 608. 13-18, 609. 6-9. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σ. 36. 12-20. Μιχαήλ Γλυκάς, σσ. 597. 20-598. 11. Άννης Ζωναράς, σσ. 620. 5-8, 646. 16-647. 6, 648. 3-13. Βρυώνης 2008, σσ. 72-73. Βλ. και Χονδρίδου 2002, σσ. 328-329, 355-365, για

Κι όλα αυτά, ενώ στενός συνεργάτης του Κωνσταντίνου ήταν ο πιο μορφωμένος άνθρωπος της εποχής, ο μόλις εικοσιπεντάχρονος Ψελλός, του οποίου τα επισημονικά ενδιαφέροντα παρατίθενται αναλυτικά σε μια μακρά παρέκβαση στο βιβλίο αυτό⁹⁹, προκειμένου εκτός από την αξιοπιστία της μεθόδου καταγραφής της ιστορίας και των συμπερασμάτων του ίδιου του Ψελλού, που ισχυριζόταν ότι αυτός μόνος του είχε αναζωογονήσει τη μελέτη της φιλοσοφίας και είχε επαναφέρει τη διδασκαλία του Πλάτωνα¹⁰⁰, να τονιστεί και η αδυναμία του εγκλωβισμένου στον φιλήδονο και τρυφηλό βίο Κωνσταντίνου, να εκμεταλλευθεί τις συμβουλές του φιλόσοφου ευνοούμενού του, του μόνου ικανού να κατευθύνει αποτελεσματικά την πολιτική ζωή με τη λογική του ικανότητα.

Ο Ψελλός διαπιστώνει ότι ο Κωνσταντίνος Θ', αναθέτοντας σε άλλους τον έλεγχο των δημόσιων υπηρεσιών, τη δικαστική εξουσία και τα στρατιωτικά ζητήματα¹⁰², *«φροντίδων μὲν ὀλίγων μεταλαγχάνων, πλείονων δ' ἑρασμίων τε καὶ ἀπολαύσεων, πολλά δη νοσοποιὰ αἴτια τῷ τότε νγιεὶ τῆς βασιλείας προκατεβάλετο σώματι¹⁰³»*, σε μια περίοδο που η αυτοκρατορία δεν ήταν ετοιμοθάνατη, αλλά είχε ακόμα ζωή και δύναμη και μόλις που διακρίνονταν τα αποτελέσματα της αδιαφορίας¹⁰⁴. Τη διαπίστωση του Ψελλού επιβεβαιώνει και ο πολύ αξιόπιστος Ιωάννης Ζωναράς τον 12^ο αιώνα, λέγοντας ότι *«ἐκεῖνος τοίνυν ὁ ἀνηρ αἴτιος τοῖς ἀπαθῶς λογιζομένοις κριθήσεται τοῦ την ἑῶαν μοίραν δουρ' ἰ κυριευθῆναι βαρβαρικῶ¹⁰⁵»*. Ως ατράνταχτη απόδειξη αυτών των ρήσεων προβάλλει ο υπαινιγμός του Ψελλού ότι η

αρκετές δόσεις υπερβολής στα λεγόμενα του Ψελλού για τη δαπάνη μεγάλων χρηματικών ποσών επί Μονομάχου, για τα φαινόμενα οικονομικής ανάπτυξης επί της βασιλείας του, αλλά και για την άδικη αξιολόγηση της οικονομικής πολιτικής του. Angold 2004, σ. 125.

99. Χρονογραφία, VI, 36. 1-46. 21. Βλ. και Χρονογραφία, VI, 70. 9-16, για το ότι οι παρεκβάσεις επιτρέπονται στην ιστορία, αρκεί να σχετίζονται με το κεντρικό θέμα του ιστορικού έργου. Χρονογραφία, I, σ. 408.

100. Χρονογραφία, VI, 37. 1-38. 12, 42. 8-43. 13. Kaldellis 2007, σσ. 194-196, 201, για τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τον Πρόκλο ως τις βάσεις της φιλοσοφικής επανάστασης του Ψελλού.

101. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σ. 36. 8-9.

102. Χρονογραφία, VI, 47. 8-11.

103. Χρονογραφία, VI, 48. 7-10. Ἰωάννης Ζωναράς, σ. 617. 4-8.

104. Χρονογραφία, VI, 48. 1-6.

105. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 647. 13-15. Ο Ζωναράς καταλογίζει στον Κωνσταντίνο Θ' ότι *φόρους ... ἐπιτάξας ἐσχόλασε τὰς φρουράς* σε περιοχές των οποίων οι κάτοικοι έχαιραν πλήρους φοροαπαλλαγής για την ἔγγεια ιδιοκτησία τους με αντάλλαγμα την παροχή στρατιωτικής υπηρεσίας για τη φρούρηση των *δυσχωριῶν*, διευκολύνοντας έτσι την εισβολή των βαρβάρων στα ρωμαϊκά εδάφη. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 647. 6-12. Βλ. σχετικά Βρυώνης 2008, σ. 67.

απώλεια του γενναίου και κορυφαίου στη στρατηγική τέχνη Γεώργιου Μανιάκη¹⁰⁶, που ήταν και ο ίδιος ένοχος για κάποιες ενέργειές του¹⁰⁷, ήταν αποτέλεσμα των υποψιών του αυτοκράτορα, που δεν κατάφερε να εκτιμήσει τις ικανότητές του¹⁰⁸. Ο Μανιάκης αξιολογείται θετικά από τον Ψελλό λόγω της σταδιακής ανόδου του στους διαδοχικούς βαθμούς της στρατιωτικής ιεραρχίας, του επιβλητικού του παρουσιαστικού και του τρόμου που προκαλούσε τόσο με την παρουσία του, όσο και με τη φήμη του, με την τελευταία του ιδιότητα να θυμίζει για άλλη μια φορά το πρότυπο του Βασιλείου Β'¹⁰⁹. Η έλλειψη εγρήγορσης από την πλευρά του Κωνσταντίνου, με αποτέλεσμα τη συσσώρευση δεινών, και η αφελής του πίστη σε προφητείες και οiwονούς για μια αδιατάρακτη βασιλεία ως αποτέλεσμα του ράθυμου χαρακτήρα του, για τους οποίους ο Ψελλός επισημαίνει ότι δεν βρήκε καμιά επισημονική θεμελίωση και αιτιολογία¹¹⁰, αλλά και οι ρευματισμοί που έκαναν οδυνηρές τις μετακινήσεις του αυτοκράτορα¹¹¹, αποτελούν επιπλέον εκφάνσεις της ανικανότητας του Μονομάχου. Η ενθουσιώδης περιγραφή του σεβασμού προς το Θείο της αυτοκράτειρας Ζωής που καταλήγει αληθινή σάτιρα, με τον Ψελλό να γελοιοποιεί την αφοσίωσή της σε ένα διακοσμημένο αγαλματίδιο του Ιησού που απαντούσε στις ερωτήσεις για το μέλλον, κυρίως σε περιόδους δυσκολιών¹¹², σε συνδυασμό με την παραμέληση της προσωπικής του φύλαξης από τον Κωνσταντίνο λόγω της πίστης του στην προστασία της βασιλείας του από τον Θεό, παρά

106. Χρονογραφία, VI, 75. 1-6, 82. 1-2. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Μανιάκης παρουσιάζεται από τον Ψελλό να κηρύσσει τη στάση του, όταν κατάλαβε πλέον ότι δεν υπήρχε ελπίδα διαπραγματεύσεων με τον αυτοκράτορα και να συγκεντρώνει γύρω του τους πιο εμπειροπόλεμους στρατιώτες, καθώς γνώριζε ότι η ποιότητα και η εμπειρία των στρατιωτών ήταν τα απαραίτητα συστατικά μιας νικηφόρας προέλασης. Χρονογραφία, VI, 82. 3- 12. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 622. 3-5. Συνολικά για τον Μανιάκη, βλ. Σαββίδης 2004.

107. Χρονογραφία, VI, 86. 1-3.

108. Χρονογραφία, VI, 76. 1-16. Για τα αίτια της στάσης του Μανιάκη και την εχθρότητα του Κωνσταντίνου Θ' προς αυτόν, βλ. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 425. 3-6, 427. 47-428. 98. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 545. 3-549. 15. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 7. 4-8 και 15. 10- 13. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 621. 5-622. 3. Criscuolo 1983a, σσ. 190-191. Criscuolo 1983b, σ. 138, υπ. 31. Χρονογραφία, II, σσ. 395-396. Χονδρίδου 2002, σσ. 292-293, 420 και υπ. 242. Angold 2004, σσ. 94-95, 109-110, 112.

109. Χρονογραφία, VI, 77. 1-12, 78. 6-10, 83. 4-84. 11, 85. 5-7. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 15. 10, 15. 17-16. 3. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 622. 11-16.

110. Χρονογραφία, VI, 89. 5-8, 96. 3- 20, 97. 1-2, 97. 25-29, 117. 3-8.

111. Χρονογραφία, VI, 128. 1-130. 15. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 648. 15-649. 8.

112. Χρονογραφία, VI, 65. 1-67. 11, 157. 8-11, 159. 5-9. Kaldellis 1999, σ. 111. Βλ. και Grosdidier de Matons 1976, σσ. 333-334, για το ότι αυτή η επίδειξη ευσέβειας της Ζωής, που ο Ψελλός σπεύδει να διευκρινίσει ότι δεν θεωρούνταν «ελληνισμός» ή μαγεία, υποδηλώνει ότι για ένα Βυζαντινό του 11ου

τις συμβουλές του Ψελλού, με αποτέλεσμα δύο απόπειρες δολοφονίας σε βάρος του¹¹³, αποτελούν εκφάνσεις των δύο βασικών συμπτωμάτων της αυτοκρατορικής αυλής που καταδίκάζαν σε αδράνεια τους ηγεμόνες, της μεταστροφής του ίδιου του χριστιανισμού σε αποκρυφισμό και προκατάληψη¹¹⁴ και της τυφλής πίστης στη θεϊκή βοήθεια ως βάση για μια ασφαλή διακυβέρνηση. Μια σειρά από αναφορές στην πραότητα, τη φιλανθρωπία, τη γενναιοδωρία¹¹⁵ και την απονομή δικαιοσύνης από τον Κωνσταντίνο που σε καμία περίπτωση δεν αντιλαμβάνονταν τη λήψη αποφάσεων ως αποτέλεσμα θεϊκής δικαιοκρισίας κατά το πρότυπο του Βασιλείου Β'¹¹⁶, αλλά παρενέβαλε αστειύσιμους κατά την εκδίκηση υποθέσεων συνωμοσίας εναντίον του¹¹⁷, καταλήγουν να απεικονίζουν την αστάθεια του χαρακτήρα του και να τον γελοιοποιούν, αποδεικνύοντας την ανικανότητά του να ανταποκριθεί στη μεγαλοπρέπεια του αξιώματός του και προσδίδοντας στην προσωπικότητά του το μερίδιο ευθύνης που της αναλογούσε για την πτώση της αυτοκρατορίας. Η απομάκρυνση, εξάλλου, του *λογικώτατου καί ευφρέστατου* Κωνσταντίνου Λειχούδη από τη διοίκηση του κράτους λόγω της ζηλοφθονίας του αυτοκράτορα, ενός έξοχου άνδρα, όπως τον χαρακτηρίζει ο Ψελλός¹¹⁸, που όντας πραγματικά γενναίος, δεν άλλαξε στάση απέναντι στον αυτοκράτορα, όταν πληροφορήθηκε την αλλαγή της στάσης του τελευταίου απέναντί του, αντιμετωπίζοντας το γεγονός με φιλοσοφική

αίωνα η ευσέβεια δεν ήταν ασυμβίβαστη με δεισιδαίμονες πρακτικές, αρκεί αυτές να μην είχαν ως αποδέκτες τις δυνάμεις του κακού.

113. Χρονογραφία, VI, 132. 1-13, 134. 1-137. 22, 138. 1-4, 145. 1-150. 17, 166. 1-14. Για τις προσπάθειες του Ψελλού να συμβουλευτεί τον Κωνσταντίνο σχετικά με την ανάγκη να προφυλάσσει τον εαυτό του από τους επίδοξους δολοφόνους, βλ. Χρονογραφία, VI, 133. 1-12.

114. Βλ. σχετικά Kaldellis 1999, σσ. 109 κε.

115. Χρονογραφία, VI, 169. 1-172. 10, για τη γελοιοποίηση του Κωνσταντίνου μέσω της επίδειξης της υπέρμετρης φιλανθρωπίας και γενναιοδωρίας του, που δεν απευθύνονταν σε καρπερές ψυχές, αν και ο αυτοκράτορας, όταν βρισκόταν σε σύγχυση, ζητούσε τη συμβουλή του Ψελλού, που τον ωθούσε στη φιλανθρωπία. Βλ. και Άννης Ζωναράς, σ. 646. 14-16, που επισημαίνει ότι ο Μονομάχος μην ασκώντας την αρετή, όπως έπρεπε, τη μετέστρεψε σε κακία.

116. Χρονογραφία, VI, 164. 1-168. 13. Πρβλ. Χρονογραφία, I, 34. 16-17. Για τον Κωνσταντίνο Θ' ως δικαστή, αλλά και για μια θετική εκτίμηση των επεμβάσεών του στον χώρο της διοίκησης και της δικαιοσύνης, βλ. Χονδρίδου 2002, σσ. 143-145, 148-149.

117. Χρονογραφία, VI, 166. 6-14. Για την προτίμηση του Μονομάχου για τους αστειύσιμους, τις παραστάσεις των γελοιοποιών και την πρόσκαιρη ευχαρίστηση, βλ. και Μιχαήλ Ατταλειάτης, σ. 36. 9-11.

118. Χρονογραφία, VI, 178. 1-181. 9, για την ανάθεση της διοίκησης του κράτους στον Λειχούδη και την απομάκρυνσή του τελικά από τον Μονομάχο. Ο Ζωναράς κάνει λόγο για την οργή που προκαλούσε στον Μονομάχο η άρνηση του Λειχούδη να υπακούει πάντα στις εντολές του, με τον ευνοχό Άννη να διορίζεται στη θέση του λόγω της υπακοής του στον αυτοκράτορα. Άννης Ζωναράς, σ. 650. 2-10. Criscuolo 1982, σ. 207, υπ. 1.

διάθεση¹¹⁹, σε συνδυασμό με το ότι ο αναποφάσιτος και ασταθής Κωνσταντίνος Θ'¹²⁰ δεν ανέπτυξε στρατιωτική δράση, θέλοντας, όπως οι προκάτοχοί του, να ασκήσει την εξουσία με ειρηνικά μέσα¹²¹, ούτε έλαβε μέρος ως επικεφαλής του στρατού σε εκστρατείες¹²², ενώ περνούσε την ώρα του υλοποιώντας άμεσα ό,τι τον ψυχαγωγούσε, αντί να ασχολείται σοβαρά με τη διακυβέρνηση¹²³, φαίνεται να διακαίωουν τη διαπίστωση του Ιωάννη Σκυλίτζη ότι από την εποχή αυτού του αυτοκράτορα, λόγω της σπατάλης και των εξεζητημένων επιλογών του άρχισε η παρακμή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας¹²⁴.

Το στιβαρό πρότυπο του Βασιλείου Β' επιστρέφει στις σελίδες της Χρονογραφίας αναπάντεχα αρχικά με την ανάληψη της εξουσίας από τη Θεοδώρα (1055-1056) μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου Θ', η οποία δεν πρόέβη σε απονομή νέων αξιωμάτων, αποκηρύσσοντας το έθος των νεότευκτων αυτοκρατόρων, ενώ η εξουσία της δεν απειλήθηκε από συνωμοσίες, τα διατάγματά της δεν προκάλεσαν αντιδράσεις και κανένα έθνος, λέει ο Ψελλός, δεν επιτέθηκε απροειδοποίητα στην επικράτεια των Ρωμαίων, ούτε κήρυξε πόλεμο¹²⁵, δήλωσε που όμως δεν ανταπο-

119. Χρονογραφία, VI, 180. 1-7.

120. Χρονογραφία, VI, 191. 1-200. 7 και 203. 5-10. Βλ. και Χρονογραφία, II, σσ. 415-418.

121. Χρονογραφία, VI, 72. 1-6. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σ. 90. 17-22. Μιχαήλ Γλυκάς, σ. 593. 18. Χονδρίδου 2002, σσ. 422-425, για μια θετική αξιολόγηση της επιστράτευσης διπλωματικών κυρίως μέσω για την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής από τον Μονομάχο. Βλ. και Haldon 2003, σ. 66, για την προς όφελος της αυτοκρατορίας λειτουργία της διπλωματίας μέχρι τα μέσα του ενδέκατου αιώνα, στο πλαίσιο της πολιτικής που ασκήθηκε από τον Βασίλειο Β', με τους Πετσενέγους, τους Σελτζούκους και τους Τουρκομάνους να μην είναι ανοιχτοί στο είδος της διπλωματίας που είχε αποδειχθεί αποτελεσματικό απέναντι σε πιο σταθερές πολιτικές δυνάμεις.

122. Χρονογραφία, VI, 72. 6-15. Για τις σημαντικές εξελίξεις στον στρατιωτικό τομέα επί Μονομάχου, βλ. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 424. 62-425. 97, 435. 72 κε., 442. 87 κε., 455. 32 κε., 462. 43 κε. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 566. 11 κε., 581. 17 κε. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 24. 1 κε., 33. 16 κε. Ιωάννης Ζωνάρας, σσ. 637. 13 κε., 641. 4 κε. Για τους Πετσενέγους επί Μονομάχου, βλ. Χονδρίδου 2002, σσ. 377-385. Angold 2004, σσ. 76κε. Βρυώνης 2008, σσ. 78- 79. Για τις τουρκικές εισβολές επί Κωνσταντίνου Θ' και την αντιμετώπισή τους από τον αυτοκράτορα, που δεν συνειδητοποίησε αρχικά τη σελτζουκική απειλή, βλ. Χονδρίδου 2002, σσ. 397-401. Λεβενιώτης 2007, Α', σσ. 41- 46, 73 κε., 147-157, 187. Βλ. και Βρυώνης 2008, σσ. 77 κε.

123. Ο Ψελλός εντάσσει αυτές τις δραστηριότητες του Μονομάχου στις αξίες εγκωμίων από τους ρήτορες, αλλά όχι από τους ιστορικούς. Χρονογραφία, VI, 173. 1-175. 20.

124. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 476. 55-59. Γεώργιος Κεδρηνός, σ. 609. 1-4. Βλ. σχετικά και Χρονογραφία, VII, 55. 6-16.

125. Χρονογραφία, VIa, 3. 1-10 και 4. 3-12. Ιωάννης Ζωνάρας, σ. 652. 5-8. Για την πεποίθηση της Θεοδώρας ότι οι βάρβαροι γείτονες φοβούνταν τη ρωμαϊκή ισχύ και ότι τόσο η Δύση, όσο και η Ανατολή, υπέκειντο πλέον στη ρωμαϊκή εξουσία, βλ. Littlewood 1985, σσ. 3-4. Haldon 2003, σσ. 60-61.

κρίνεται στην πραγματικότητα¹²⁶. ο Ψελλός δεν παραλείπει να επισημάνει ότι όλοι θεωρούσαν ένα απρεπές γεγονός την κατοχή της αυτοκρατορικής εξουσίας από μια γυναίκα¹²⁷, καθώς και το ότι η αυτοκράτειρα, μόλις ανέλαβε μόνη την εξουσία, δεν διατήρησε πλέον τη συμπόνια της, ίσως για να μην είναι ευαίσθητη στις εκκλήσεις των υπηκόων της, υπαινισσόμενος έτσι την ανάγκη οι ηγεμόνες της εποχής του να πάψουν να κυβερνούν αποκλειστικά με βάση τις αρχές της χριστιανικής φιλανθρωπίας και της συμπόνιας σε μια περίοδο που η ανάγκη για αποτελεσματική αυτοκρατορική εξουσία επέβαλε τη ρεαλιστική απονομή των τιμών και τη συντηρητική διάθεση των εσόδων του κράτους¹²⁸.

Η αρχικά καλή σχέση του Ψελλού με τη Θεοδώρα που υπονομεύθηκε από τον φθόνο των ανθρώπων που την περιέβαλλαν¹²⁹, καθώς και η ανάθεση της διακυβέρνησης στον λέοντα παρασπόνδυλο, τον οποίο ο Ψελλός χαρακτηρίζει ως εντελώς ανίκανο για οποιαδήποτε πολιτική συζήτηση, καθώς και για οτιδήποτε άλλο απ' όσα χαρακτηρίζουν έναν πολιτικό άνδρα, στερημένο κάθε είδους κοινωνικότητας¹³⁰, δίνουν την αφορμή στον Ψελλό να επανεπιβεβαιώσει τη θέση του ότι οι ηγεμόνες προτιμούν να απονέμουν τα υψηλότερα αξιώματα στους λιγότερο ευμετάβολους, παρά σ' εκείνους που ξεχωρίζουν για την ευστροφία της ομιλίας τους ή την

126. Βλ. σχετικά Todt 2000b, σσ. 160 κε. Αεβενιώτης 2007, Α', σσ. 46-47, 103.

127. Χρονογραφία, Via, 4. 1-3.

128. Χρονογραφία, Via, 16. 8-12. Kaldellis 1999, σσ. 79-80.

129. Χρονογραφία, Via, 14. 1-9.

130. Χρονογραφία, Via, 6. 5-11, 6. 15-22, 7. 1-9. Ευνοϊκά απέναντι στον Αέοντα τάσσονται οι Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 479. 14-17. Γεώργιος Κεδρηός, σ. 611. 13-15. Μιχαήλ Ατταλείατης, σ. 39. 4-11, Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 651. 14-652. 1. Πάντως είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ιωάννης Σκυλίτζης παρουσιάζει τον Αέοντα ως ελάχιστα προσιτό, όταν οι στρατιωτικοί θέλησαν να του εκθέσουν τα αιτήματά τους μετά την άνοδο του Μιχαήλ ΣΤ' στον θρόνο. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 486. 96-487. 18. Γεώργιος Κεδρηός, σσ. 619. 12-620. 4. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 656. 11-657. 6. Για την περιφρονητική στάση του Ψελλού απέναντι στον Παρασπόνδυλο, βλ. και Criscuolo 1982, σ. 196 και υπ. 3. Criscuolo, 1983b, σσ. 157-160. Χρονογραφία, II, σσ. 421-423. Todt 2000b, σσ. 163-164. Η DeVries- vander Velden 1999, σ. 318, υπ. 6, ερμηνεύει την αντίφαση ανάμεσα στη θετική αξιολόγηση της ακαμψίας του Αέοντα στον Αόγο που συντάξε ο Ψελλός προς τιμήν του και την αρνητική αξιολόγηση της ίδιας ιδιότητας στη Χρονογραφία ως αποτέλεσμα της ρήξης που επήλθε στις σχέσεις των μέχρι το 1055 φίλων, λόγω της συγκροτημένης στάσης του Αέοντα απέναντι στον Ψελλό μετά τον διορισμό του ως «μεσάζων». Θεωρούμε ότι και αυτή η αντίφαση μπορεί να ερμηνευθεί, αν ληφθεί υπόψη ότι η Χρονογραφία συντάχθηκε με απώτερο στόχο την απεικόνιση του ιδανικού πολιτικού άνδρος, αλλά και την καταγραφή του ποσοστού ευθύνης που είχε καθένας από τους ανθρώπους που διαχειρίστηκαν τα κοινά, κατά τη γνώμη του συντάκτη της, για την επισφαλή κατάσταση της αυτοκρατορίας στο δεύτερο μισό του ενδέκατου αιώνα, με απώτερο στόχο την εξαγωγή διδαγμάτων για την αποτελεσματική διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας.

ολοκληρωμένη τους μόρφωση¹³¹. Υποστηρίζει ότι η διαχείριση των κρατικών υποθέσεων θα έπρεπε να γίνεται με τρόπο πολιτικό, όχι με ακαμψία, υπονοώντας την ανάγκη προσαρμογής του πολιτικού άνδρα στις εκάστοτε συνθήκες, αλλά και την ανάγκη απόρριψης από την πλευρά του της φανατικής θρησκευτικότητας στη διευθέτηση των δημοσίων υποθέσεων¹³². Για τον Ψελλό ο Παρασπόνδυλος διέθετε τα ακριβώς αντίθετα χαρακτηριστικά από αυτά ενός *πολιτικού ανδρός*. Ξεχώριζε όχι για τις γνώσεις και την ευφράδειά του, αλλά για την υπακοή του στις διαταγές της εξουσίας, ενώ επεδείκνυε τραχύτητα ήθους προς όλους, αποστρεφόμενος οποιαδήποτε πολιτισμένη συζήτηση. Τον χαρακτήριζε απάθεια, ακαμψία και αδυναμία προσαρμογής στις περιστάσεις, ενώ προσποιούνταν τον φιλόσοφο¹³³.

Ο Ψελλός επικρίνοντας την απόλυτη πνευματικότητα της εποχής του, εκφράζει την προτίμησή του για τον πολιτικό άνδρα που μετριάξει τις αποκλίνουσες τάσεις του σώματος και της ψυχής, αποδέχεται την ανθρώπινη φύση, σέβεται την ατομικότητα, διαθέτει ανοχή και προσωπική άποψη¹³⁴. Επισημαίνοντας την αλλαγή στη συμπεριφορά της Θεοδώρας υπό την επίδραση των παρατρεχάμενων της, υποδηλώνει ότι ένας παράγοντας που συνέβαλε στην αποτυχία των σχεδίων της ήταν και η απομάκρυνση του ίδιου του Ψελλού από το πλευρό της¹³⁵. Ο Ψελλός καταγγέλλει ότι, αν και μόνιμη έγνοια της Θεοδώρας ήταν να μη ζημιωθεί η αυτοκρατορία εξαιτίας της, η αμετακίνητη εμμονή της στις απόψεις της, που δεν βασιζόνταν στη λο-

131. Χρονογραφία, VIa, 6. 11-15.

132. Χρονογραφία, VIa, 8. 5-9, 8. 18-24.

133. «*Εγωγ' ούν την στάθμην τής τοιαύτης γνώμης θαυμάζω μέν, αιώσι μέντοι αλλ' ου χρόνοι πρόσφορον ηγημαι, και βίω τώ μέλλοντι αλλ' ου τώ έφεστηκότι· τό γάρ απαθές πάντη και αθελκτον υπέρ πάσας τάς σφαίρας τίθειαι και έξω τής περιοχής του παντός· ο δέ γε μετά σώματος βίος, ατε πολικώτερος, άρμοδιώτερος τοίς παρούσι καιροίς, μάλλον δέ τώ σωματικώ βίω τό πάσχον κατάλληλον τής ψυχής*»: Χρονογραφία, VIa, 7. 9-16. Βλ. και Χρονογραφία, VIa, 9. 1-3, για το ότι ο Παρασπόνδυλος προσποιούνταν τον φιλόσοφο. Πρόκειται για την ίδια κατηγορία που απηύθυνε στον Ρωμανό Γ'. Βλ. σχετικά Χρονογραφία, II, σ. 423. Βλ. και Criscuolo 1983a, σσ. 68-69. Ljubarskij 2004, σσ. 298-299. Goumaridis 2006, σσ. 39-40.

134. Η αναφορά στον Παρασπόνδυλο δίνει την αφορμή στον Ψελλό να αναφέρει ότι ο πολιτικός άνδρας γεννιέται, όταν η ψυχή ακολουθεί μια μέση μορφή ζωής, όταν δηλαδή δεν είναι ούτε θεϊκή, ούτε πνευματική, ούτε πολύ δεμένη με το σώμα και τα πάθη του. Χρονογραφία, VIa, 8. 1 -24. Χρονογραφία, II, σσ. 422-423. Βλ. σχετικά και Kaldellis 1999, σσ. 154 κε. Για τη διατύπωση της άποψης από τον Ψελλό ότι ο άνθρωπος που αναλαμβάνει διοικητικά καθήκοντα, θα πρέπει να φέρεται με τρόπο πολιτικό, δηλαδή να μην έχει ως κριτήριο την απόλυτη αρετή, αλλά να σέβεται την ατομικότητα του καθενός, βλ. Goumaridis 2006, σσ. 39-40.

135. Χρονογραφία, VIa, 16. 5-12.

γική, η ανασφάλειά της και η έλλειψη ικανών συνεργατών που να δρουν προς όφελος της αυτοκρατορίας και όχι με απώτερο στόχο την ατομική τους ευδαιμονία, καταδίκασε τις καλές της προθέσεις σε αποτυχία¹³⁶.

Ο καταγγελτικός του τόνος στρέφεται κατά των φανατικών μοναχών που εξαπάτησαν την αυτοκράτειρα ότι τάχα θα ζούσε αιώνια, κι αυτή λίγο έλειψε να καταστρέψει τον εαυτό της και μαζί την αυτοκρατορία¹³⁷, αφού δεν κατάλαβε ότι θα έπρεπε να αφήσει τις κρατικές υποθέσεις σε ικανά χέρια¹³⁸. Ο διακανονισμός των υποθέσεων της αυτοκρατορίας σαν ορισμένοι να έπαιζαν στα ζάρια, ενώ πλησίαζε ο θάνατος της Θεοδώρας¹³⁹, διατύπωση που ο Ψελλός έχει επαναλάβει, για να αποδώσει τους χειρισμούς και του Κωνσταντίνου Η'¹⁴⁰, κατέληξε στην άνοδο στον θρόνο του υπέργηρου Μιχαήλ ΣΤ' Στρατιωτικού (1056-1057), που επιλέχθηκε για τη διαδοχή από τους συμβούλους της αυτοκράτειρας ως ο πλέον κατάλληλος να διασφαλίσει τις προνομιούχες θέσεις τους, καθώς ήταν συνηθισμένος περισσότερο να κυβερνιέται παρά να κυβερνά¹⁴¹. Η άρνησή του να απονεμίσει προνόμια στην εκλεκτή μερίδα των στρατηγών που προέβαλε το σχετικό αίτημα, απεύθυνοντάς τους αμέτρητες ύβρεις¹⁴², ενώ είχε προηγηθεί μια χωρίς σχεδιασμό γενναιόδωρη διανομή υψηλών αξιωμάτων στην παράταξη των πολιτικών¹⁴³, οδήγησε στην εξέγερση του Ισαάκιου Κομνηνού και την άνοδό του

136. Χρονογραφία, VIa, 15. 1-24 και VII, 55. 16-19. Βλ. και Χρονογραφία, II, σσ. 424- 425, για την κατηγορία του Ψελλού σε βάρος της Θεοδώρας ότι ενεργούσε αυθόρμητα, *ἀπροαίρετον*, με την *προαίρεσιν* να είναι μια *ορεξίς βουλευτική*.

137. Χρονογραφία, VIa, 18. 21-24. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 652. 13. Για τη σαρκαστική επίκριση με την οποία ο Ψελλός αντιμετωπίζει το τάγμα των Ναζιραίων, φανατικών μοναχών, βλ. Χρονογραφία, VIa, 18. 1-24. βλ. σχετικά και Χρονογραφία, II, σσ. 425-426.

138. Χρονογραφία, VIa, 15. 16-20. Χρονογραφία, II, σ. 425.

139. Χρονογραφία, VIa, 19. 12-16.

140. Χρονογραφία, II, 9. 7-9.

141. Χρονογραφία, VIa, 20. 1-11. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 480. 31-40. Γεώργιος Κεδρηνός, σ. 612. 3-13. Μιχαήλ Γλυκάς, σσ. 599. 20-600. 2. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 39. 13-40. 6. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 652. 12- 653. 10. *Τοῦ αὐτοῦ- ἐγκώμιαστικός εἰς τὸν μακαριώτατον πατριάρχην κύρ Μιχαήλ τὸν Κηρουλάριον*: Σάθας 1874, σ. 360. Η επισφαλής κατάσταση της αυτοκρατορίας επί Μιχαήλ ΣΤ' απεικονίζεται και στο Κατηγορητήριο στον Κηρουλάριο. Dennis 1994, σ. 49. 1311-1318. Βλ. σχετικά και Μιχαήλ Ατταλειάτης, σ. 40. 6-12. Για τη διατύπωση κατηγοριών από ανατολικούς συγγραφείς σε βάρος της άτολης και ειρηνικής πολιτικής του Μιχαήλ ΣΤ', βλ. Λεβενιώτης 2007, Α', σσ. 47-48, 103.

142. Χρονογραφία, VII, 3. 1-4. 9. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 483. 94-484. 47. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 614. 22-616. 2. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 654. 2-655. 7. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σ. 40. 13-16. Συνέχεια του Ιωάννη Σκυλίτση, σ. 111. 2-4.

143. Χρονογραφία, VII, 2. 1-8. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 483. 10-12. Γεώργιος Κεδρηνός, σ. 615. 11-14. Μιχαήλ Γλυκάς, σ. 600. 12-15. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 653. 12-654. 2. Χρονογραφία, II, σ. 428.

στον αυτοκρατορικό θρόνο για δύο χρόνια (1057-1059)¹⁴⁴.

Ο Ισαάκιος Κομνηνός μετά την επιτυχημένη μεσολάβηση του Ψελλού για τη διευθέτηση της ανόδου του στον θρόνο¹⁴⁵, υπήρξε ο πρώτος αυτοκράτορας που δέχτηκε τον Ψελλό ως φιλόσοφο¹⁴⁶. Το εγκώμιο του Ισαάκιου, πριν ακόμα ανέλθει στον θρόνο, θυμίζει τις αρετές του Βασιλείου Β', καθώς είχε παρουσιαστικό ηγέτη, ήταν υπερήφανος, συνετός και όχι παράλογα τολμηρός, διέθετε αμετάθετο φρόνημα και η όψη του προκαλούσε φόβο¹⁴⁷. Ο Ισαάκιος, μόλις τέθηκε επικεφαλής του στρατιωτικού κινήματος, *συνετώτερον η τολμηρότερον τό πράγμα μεταχειρίζεται*¹⁴⁸, ενώ έθεσε ως πρώτο του στόχο τη συντήρηση του στρατεύματος¹⁴⁹.

Αντιπαραθέτοντας την *τάξιν* των στρατευμάτων του Ισαάκιου Κομνηνού στη *σύγχυσιν* των αυτοκρατορικών στρατευμάτων¹⁵⁰, ο Ψελλός δεν χάνει για άλλη μια φορά την ευκαιρία να επισημάνει ότι η γενναιότητα, η πειθαρχία, η αρραγής παράταξη και η απόλυτη πίστη στον αρχηγό του είναι τα εχέγγυα της νικηφόρας προέλασης ενός στρατεύματος. Ο Ισαάκιος ανταποκρινόμενος απόλυτα στον ρόλο του έμενε ακλόνητος στο κέντρο της παράταξης του παρά τις επιθέσεις εναντίον του

144. Για τη συνωμοσία που ανέτρεψε τον Μιχαήλ ΣΤ', βλ. Χρονογραφία, VII, 36. 9-19. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 483. 94-487. 33. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 614. 22-616. 2. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 654. 2-655. 7, 656. 11-657. 6. Ο Ψελλός, παραλείποντας οποιαδήποτε αναφορά στον Αέοντα Παρασπόνδυλο σε σχέση με την εξέγερση του Ισαάκιου Κομνηνού, αποδίδει μόνο στον Μιχαήλ ΣΤ' τις ύβρεις που, σύμφωνα με τον Σκυλίτζη και τον Ζωναρά, απηύθυνε και ο Αέων στους στρατιωτικούς. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 486. 10-487. 13. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 619. 23-620. 3. Μιχαήλ Γλυκάς, σ. 600. 5-9. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 656. 11-657. 6. Βλ. σχετικά De Vries- van der Velden 1999, σσ. 347-348, που ερμηνεύει τη μη αναφορά στον Αέοντα ως αποτέλεσμα της προσπάθειας του Ψελλού να μην διαταράξει την προσωπική του εικόνα ως πιστού διπλωμάτη και αντικειμενικού φιλοσόφου, αποκαλύπτοντας ότι ο ίδιος και ο Ισαάκιος είχαν ένα κοινό εχθρό, τον Παρασπόνδυλο. Θεωρούμε ότι ο Ψελλός ήθελε να επιρρίψει την κύρια ευθύνη για την εκδήλωση της στάσης στον αυτοκράτορα, ώστε το παράδειγμα του να λειτουργήσει αποτρεπτικά, όσον αφορά τη μεταχείριση των στρατιωτικών.

145. Για την πρεσβεία του Αυγούστου του 1057 και την εξέλιξή της, βλ. Χρονογραφία, VII, 15. 1-37. 22. Ιωάννης Σκυλίτζης, σσ. 496. 81-497. 497. 18. Γεώργιος Κεδρηνός, σσ. 632. 16-634. 8. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 661. 2κε. Cheynet 1995, σσ. 7 κε.

146. Χρονογραφία, VII, 41. 4-7. Βλ. και Επιστολή στον Κηρουλάριο: Crisculo 1990b, σ. 25. 117-121. Kaldellis 1999, σ. 169. Βλ. και Crisculo 1982, σσ. 200-201, για τη σύνδεση της φιλοσοφίας με την εξουσία στα κείμενα της ύστερης αρχαιότητας.

147. Χρονογραφία, VII, 5. 3-6. Πρβλ. Χρονογραφία, I, 34. 1-36. 25. Βλ. και Kaldellis 1999, σσ. 170κε., για τις ομοιότητες στον τρόπο δράσης του Ισαάκιου Κομνηνού και του Βασιλείου Β'.

148. Χρονογραφία, VII, 7. 1-3. Είναι χαρακτηριστικό ότι δύο φορές στην ίδια θεματική ενότητα ο Ψελλός χαρακτηρίζει τον Ισαάκιο περισσότερο συνετό παρά τολμηρό. Βλ. και Χρονογραφία, VII, 7. 12-13.

149. Χρονογραφία, VII, 7. 3-8. 7. Ljubarskij 2004, σ. 307.

150. Χρονογραφία, VII, 9. 1-13, 10. 13- 11. 8, 22. 7-19. Βλ. σχετικά και Χρονογραφία, II, σ. 429.

και εμπνέοντας θάρρος και ορμητικότητα στους στρατιώτες του, όμοιος με πανύψηλο κυπαρίσσι, ακόμα κι όταν αρρώστησε, εικόνα ανάλογη με αυτή του όμοιου με άγαλμα πάνω στο άλογό του Βασιλείου Β'¹⁵¹.

Ανάλογη ήταν και η στάση του Ψελλού που ως μέλος της αντιπροσωπείας που συνάντησε τον Ισαάκιο για διαπραγματεύσεις στις 24 Αυγούστου του 1057 στη Νικομήδεια, ανέλαβε να αγορεύσει ως «πολιτικός φιλόσοφος», επιστρατεύοντας την τέχνη της ρητορικής εμπρός στον λιγόλογο και προσηλωμένο σε βαθιές σκέψεις Ισαάκιο. Ο Ισαάκιος υποδέχτηκε τους πρέσβεις με μεγαλοπρέπεια στον θρόνο του εν μέσω άριστων κυκλικών στρατιωτικών σχηματισμών, σκηνή που υποδηλώνει την πλήρη καταληλιότητα του για το αυτοκρατορικό αξίωμα και την εγκαθίδρυση της σταθερότητας¹⁵².

Προσαρμόζοντας τον λόγο του στις αντιδράσεις των παρευρισκόμενων, εκθέτοντας αδιάσειστα επιχειρήματα για την ανάγκη έλλογης ανόδου του Ισαάκιου στην αυτοκρατορική εξουσία και παραμένοντας ακλόνητος, χωρίς να δειλιάσει, εν μέσω επιθέσεων και αντιρρήσεων, στο πλαίσιο ενός αγώνα λόγων με νικήτρια την *παρρησία* του που βασιζόταν στην απόλυτη αλήθεια και τη λογική¹⁵³, ο Ψελλός κατάφερε να τον πείσει να αποδεχτεί τις προτάσεις του Μιχαήλ ΣΤ' για αποδοχή αρχικά του τίτλου του καίσαρα¹⁵⁴. Η ακλόνητη και σταθερή στάση του μπορεί να παραλληλιστεί μόνο με αυτή του Λειχούδη απέναντι στον Κωνσταντίνο Θ', του ακλόνητου απέναντι στη Θεοδώρα και τους αυλικούς της Κωνσταντίνου Δαλασ-

151. Χρονογραφία, VII, 12. 1-13. 20 και 80. 1-7. Για τον Βασίλειο, βλ. Χρονογραφία, I, 36. 3-12. Βλ. και Ljubarskij 2004, σσ. 338-339, για το ότι το αίσθημα της ακινησίας και ο φανερός ή κρυπτός παραλληλισμός με άγαλμα μεταδίδει στον αναγνώστη την κανονικότητα, τον ιδανικό χαρακτήρα των ιδιωμάτων του ήρωα.

152. Χρονογραφία, VII, 21. 3-12, 22. 5-19, 24. 4-35.

153. Amande 2000, σσ. 160-162, για την εμφάνιση του *τόπου* της αντίθεσης ανάμεσα στην ελευθερία του λόγου (*παρρησία*) και τη *θωπεία* στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης του *λόγου* του Ψελλού, ως έκφρασης της *παρρησίας* του φιλοσόφου που εδράζει στην *αλήθεια*, με τις αντίθετες φωνές των στρατιωτών, *λόγων* που χαρακτηρίζονται από *θωπεία*, και έχουν προκύψει από τις συνθήκες, χωρίς να αποτελούν έκφραση της πραγματικής θέλησης αυτών που τις διατυπώνουν. Τα άλλα δύο μέλη της τριβείας, ο συγκλητικός Λέων Άλλοπος και ο Κωνσταντίνος Λειχούδης, αναγνώρισαν την *παρρησίαν* του Ψελλού και τον πίεσαν να αναλάβει προσωπικά την έκθεση της προσφοράς του Μιχαήλ ΣΤ' στον Ισαάκιο. Χρονογραφία, VII, 26. 3-4. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 661. 9-14.

154. Για την απλότητα και τη δεξιοτεχνία του λόγου του Ψελλού, του οποίου ο πυρήνας συνίστατο στον έπαινο του ανθρώπου της δράσης έναντι αυτού της θεωρίας, καθώς και της έλλογης ανόδου στην αυτοκρατορική εξουσία και της τήρησης της ιεραρχικής τάξης, βλ. Χρονογραφία, VII, 26. 8-32. 30, και κυρίως 27. 5-10, 28. 1-5, 30. 8-10, 30. 21-22, 31. 7-21. Και ο Σκυλίτζης αναγνωρίζει την υπεροχή του Ψελλού *επί σοφία και λόγου δυνάμει*. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 496. 83-86. Γεώργιος Κεδρηνός, σ. 632. 19-22. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 661. 2- 662. 15. Kaldellis 1999, σσ. 151-152.

σηνού αλλά και των Βασιλείου Β' και Ισαάκιου Κομνηνού στο πεδίο της μάχης. Ο Ψελλός δεν παραλείπει να εκφράσει την ικανοποίησή του, αλλά και αυτή των υπόλοιπων μελών της πρεσβείας, «*ὅτι συνεισφορὰν τινὰ τῆ πατρίδι λόγου τε καὶ φρονήσεως πεποιήκαμεν*¹⁵⁵».

Όταν τελικά ο Ισαάκιος, που εξαιρείται από τον Ψελλό για τη μετριοπαθή στάση του και το αμετάθετο φρόνημά του¹⁵⁶, ανήλθε στον θρόνο, άρχισε να ρυθμίζει άμεσα τις στρατιωτικές και πολιτικές υποθέσεις, σε πλήρη αντίθεση με τον ευεργέτη του Ψελλού, Κωνσταντίνο Θ', που βρήκε καταφύγιο στο λιμάνι των ανακτόρων αναζητώντας ανάπαυλα και απόλυτη ψυχική γαλήνη¹⁵⁷. Η άμεση φροντίδα του Ισαάκιου για την ικανοποίηση του *στρατιωτικού πλήθους* που είχε πολεμήσει μαζί του, μέσω επαίνων, απονομής τιμών, ευφήμων μνείων και των κατάλληλων χαριστήριων αντιδόσεων, αντιστρατιθέμενη στις ύβρεις του Μιχαήλ ΣΤ' προς τους στρατιωτικούς που του κόστισαν την ίδια την εξουσία, φάνηκε στον Ψελλό σαν δυνατός ήλιος που έλαμψε σε συννεφιασμένο ουρανό, δήλωση που υποδηλώνει την ικανοποίηση του συγγραφέα της Χρονογραφίας για την αναγνώριση από τον νέο αυτοκράτορα του στρατού ως σταθεροποιητικού παράγοντα της αυτοκρατορικής εξουσίας¹⁵⁸.

Ο Ισαάκιος, όντας πλέον αυτοκράτορας, δεν ζήτησε από τον Ψελλό να του εκθέσει τις συνέπειες της ρητορικής του πειθούς, αλλά μοιράστηκε μαζί του τον όγκο των ευθυνών του και του ζήτησε να του διδάξει την τέχνη της άριστης διακυβέρνησης και τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να πολιτευτεί, για να συναγωνιστεί τους σπουδαιότερους αυτοκράτορες¹⁵⁹. Ο Ισαάκιος, που είχε την ικανότητα να προσαρμόζεται στις καταστάσεις¹⁶⁰, κλώνιζε με τρόπο τους ανθρώπους¹⁶¹, ήλεγχε την

155. Χρονογραφία, VII, 34. 26-27.

156. Χρονογραφία, VII, 33. 1-4, 34. 1-4, 37. 4-6, 58. 1-2. Είναι χαρακτηριστικό ότι ούτε ο Ισαάκιος, ο προοριζόμενος για τον αυτοκρατορικό θρόνο συνετός στρατιωτικός, αλλά ούτε και ο Ψελλός, ο στη συνέχεια στενός φιλόσοφος- σύμβουλός του, πίστεψαν άμέσως τις φήμες για την εκθρόνιση του Μιχαήλ ΣΤ', με τον Ισαάκιο να πιστεύει τελικά μόνο όσα τους μετέφερε *προς των συνετοτέρων και λογιωτέρων*. Χρονογραφία, VII, 35. 1-37. 22.

157. Χρονογραφία, VI, 34. 1-4, 47. 1-8, 89. 5-8, 178. 1-4 και VII, 44. 3-11.

158. Χρονογραφία, VII, 45. 1-17. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 46. 12-14, 47. 1-6. Συνέχεια Ιωάννη Σκυλίτση, σ. 103. 5-8. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 665. 20-666. 7. Βλ. σχετικά και Haldon 2003, σ. 59.

159. Χρονογραφία, VII, 39. 1-9.

160. Χρονογραφία, VII, 46. 5-21. Πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό που διέθεταν επίσης ο Βασίλειος Β' και ο Μιχαήλ Δ'.

161. Χρονογραφία, VII, 47. 1-15. Συνέχεια του Ιωάννη Σκυλίτση, σσ. 110. 20-111. 8. Ο Ljubarskij 2004, σσ. 308-309, κάνει λόγο για ένα ειρωνικό υπο-κείμενο που μόλις διακρίνεται, στις σκηνές που ο Ψελλός σκιαγραφεί τον «τρομερό» Ισαάκιο. Θεωρούμε ότι ο Ψελλός δεν έχει σκοπό να ειρωνευτεί τον Ισαάκιο σε αυτά τα χωρία, αλλά να επιδείξει την απόλυτη επίγνωση από την πλευρά του φιλόσοφου-

ευγλωττία του¹⁶², καθιστούσε επακριβώς γνωστές τις βαθύτερες σκέψεις του¹⁶³, απέφευγε να επικριθεί, όντας αυτοκράτορας και κυρίαρχος των πάντων, ενώ χειριζόταν με διαφορετικό τρόπο τους πρέσβεις των διαφόρων εθνών¹⁶⁴. Ο Ψελλός ομολογεί ότι έχοντας συνθέσει ένα ικανοποιητικώτατο εγκώμιο γι' αυτόν, θα ένιωθε δικαιωμένος για τον κόπο που κατέβαλε ως ιστορικός, αν εξαγόταν και ένα ηθικό δίδαγμα από αυτό, δήλωση που υποδηλώνει την ολοκλήρωση του μηνύματος του πρώτου μέρους της Χρονογραφίας στη βιογραφία του Ισαάκιου¹⁶⁵.

Θέλοντας να παρουσιάσει το διοικητικό έργο του αυτοκράτορα, ο Ψελλός δηλώνει ότι ο Ισαάκιος που γνώριζε μέσω αποδείξεων τα αίτια της κατάρρευσης της ρωμαϊκής εξουσίας και της αύξησης της ισχύος των άλλων εθνών, επειδή προερχόταν από τα ανώτατα κλιμάκια της στρατιωτικής ηγεσίας¹⁶⁶, κατάργησε τις σπατάλες με απώτερο στόχο το δημόσιο συμφέρον και την αποκατάσταση της στρατιωτικής ισχύος της αυτοκρατορίας¹⁶⁷. Η προσπάθειά του όμως ήταν καταδικασμένη να αποτύχει λόγω της βιασύνης του στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων και της δυσaráσκειας που προκάλεσε¹⁶⁸, κάτι που ο Ψελλός καταχωρίζει στα μη αξιόπαινα έργα του, καθώς δεν εφάρμοσε τη σταδιακή εξασθένιση των διογκωμένων κακών και την επιβολή στη συνέχεια της κατάλληλης θεραπείας τους με στόχο τη διασφάλιση της ισορροπίας του πολιτικού σώματος¹⁶⁹.

αυτοκράτορα τόσο της μεγαλοπρέπειας του αυτοκρατορικού αξιώματος, την οποία έπρεπε και ο ίδιος να αποπνέει, όσο και της ανάγκης να μην επικρίνεται όντας αυτοκράτορας και κυρίαρχος των πάντων.

162. Χρονογραφία, VII, 48. 1-49. 4. Η ελεγχόμενη ευγλωττία του Ισαάκιου αντιπαράθεται στη φλυαρία του Κωνσταντίνου Η'. Χρονογραφία, II, 6. 11-20.

163. Χρονογραφία, VII, 48. 2-3. Ανάλογη ήταν η στάση του Κωνσταντίνου Θ', που φανέρωνε στον Ψελλό όλες τις ενδόμυχες σκέψεις του. Χρονογραφία, VI, 46. 8-9. Ο Ισαάκιος αντιπαράθεται στον Μιχαήλ Ε' που έκρυβε επιμελώς τον αληθινό στόχο του ερωτήματός του. Χρονογραφία, V, 20. 1-3.

164. Χρονογραφία, VII, 50. 1-3. Ο Ισαάκιος αντιπαράθεται στον Κωνσταντίνο Η' και τον Κωνσταντίνο Θ, εκ των οποίων ο πρώτος αδιαφορούσε για τους ξένους πρέσβεις, ενώ ο δεύτερος αδυνατούσε να ανταποκριθεί στην ανάγκη προβολής του αυτοκρατορικού μεγαλείου κατά την υποδοχή των ξένων πρέσβειων. Χρονογραφία, II, 9. 2-5 και VI, 189. 7-190. 13.

165. Χρονογραφία, VII, 51. 1-3. Για μια θετική αξιολόγηση της βασιλείας του Ισαάκιου, βλ. και Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 673. 18-674. 4.

166. Χρονογραφία, VII, 59. 22-27.

167. Χρονογραφία, VII, 60. 1-23, 63. 2-15. Μιχαήλ Γλυκάς, σσ. 601. 5-8, 604. 3-7. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 668. 6-8. Για τις ευεργετικές συνέπειες της οικονομικής πολιτικής του Ισαάκιου, αλλά και για τη δυσaráσκεια που προκάλεσε αυτή, βλ. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 47. 6-48. 2, 53. 5-20. Συνέχεια Ιωάννη Σκυλίτση, σσ. 103. 19-104. 20, 109. 19-110. 5. Angold2004, σ. 134.

168. Χρονογραφία, VII, 60. 8-10, 61. 1-4. Angold2004, σσ. 134-135.

169. Χρονογραφία, VII, 51. 3-21, 57. 1-9, 58. 1-19, 59. 27-31, 61. 4-9, 62. 1-12. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 667. 7-12.

Η ανάδειξη του Κωνσταντίνου Λειχούδη στον πατριαρχικό θρόνο από τον Ισαάκιο ως διαδόχου του Κηρουλάριου, επικροτείται από τον Ψελλό ως άλλη μία ένδειξη της φιλοσοφικής διάθεσης του αυτοκράτορα απέναντι στην εξουσία σε μια περίοδο που οι συνθήκες επέτασσαν ένα λογικό και ισορροπημένο χειρισμό τόσο της αστάθειας στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, όσο και των εξωτερικών κινδύνων. Ο Λειχούδης, μεταξύ των λίγων για τους οποίους το εγκώμιο του Ψελλού είναι μόνιμο, αυθεντικό και χωρίς όρια, είναι ο ιδανικός *πολιτικός ανηρ*, καθώς διαχειριζόταν τις υποθέσεις με πραγματική σοφία, δεν φλυαρούσε, ούτε υποκρινόταν, ενώ συνδύαζε την αυστηρότητα με τη διπλωματία, το στιβαρό ήθος με μία μειδιώσα σεμνότητα¹⁷⁰, χαρακτηριστικά που τον καθιστούσαν μεγαλοπρεπή απέναντι στους στρατιωτικούς και ευπρόσιτο στους απλούς πολίτες¹⁷¹. Διατηρώντας τις καλύτερες αρετές του χαρακτήρα του παρά την ανάρρησή του στο ανώτατο ιερατικό αξίωμα, κατόρθωσε να θέσει την εκκλησιαστική εξουσία στην υπηρεσία της *πολιτείας*, συμ-

170. De Vries- van der Velden 1999, σ. 320 και υπ. 14, 15, για την επίδραση στον Ψελλό των απόψεων του Πλουτάρχου για την ανάγκη της *κράσεως* του *σεμιού* και του *χαρίεντος* στην πολιτική ζωή. Ο Ψελλός απέδιδε στον ιδανικό *πολιτικό άνδρα* τη μίξη της χάρης και της αυστηρότητας, μίξη που ταύτιζε κατά κάποιο τρόπο με αυτή της ρητορικής και της φιλοσοφίας. Η ερευνήτρια διασαφηνίζοντας τον όρο *λόξωσις*, υπέρ της οποίας τάσσεται ο Ψελλός στη διαχείριση των κοινών, κάνει λόγο για ένα τρόπο διακυβέρνησης προς όφελος όλων των πολιτών, που πρέπει να απολαμβάνουν ως «φυσικό δικαίωμα» όλα τα αγαθά που μπορούν να τους εξασφαλίσουν οι κυβερνώντες, των οποίων η εξουσία, αν μεταχειρίζονται τους υπηκόους τους ως αντικείμενα που υπόκεινται σε έναν ενιαίο κανόνα, μπορεί να μεταβληθεί σε τυραννία. Βλ. σχετικά De Vries- van der Velden 1999, σσ. 323, 348-350.

171. Χρονογραφία, VII, 66. 13-27. Χρονογραφία, II, σ. 440. Στο Εγκώμιό του στον Λειχούδη ο Ψελλός εξαιρεί τον Μονομάχο, επειδή ανέθεσε τη διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων στον Λειχούδη, με τον τελευταίο να εγκωμιάζεται γιατί *«συνήνεγκεν εἰς ταυτὸν τὰ διεστῶτα, διεῖλεν ὁπόσα εἶδε διαιρεθῆναι, γνώμας περὶ τῶν συμφερόντων εἰσήνεγκε, τὰ παρόντα κοσμίως διέθετο, περὶ τῶν μελλόντων ἀρισταέβουλεύσατο... τοὺς κρείττους ἐν ταῖς ἀρχαῖς προεβίβασε, τὰς δημοσίας συνεισφορὰς τεταγμένας διέθετο... πολυεῖδης ἐγγένοιε πρὸς τὸ ὑπήκοον, τοις μὲν ὡσπερ ἐνδιδοῦς ἑαυτὸν, τῶν δ' ἀφιστάμενος, καὶ τοῖς μὲν ἐπισκυθρωπάζων, τοῖς δ' ἀφαιρούμενος τὴν ἀχλὺν· καὶ τοῖς μὲν ἐμβριθῆς ἐδόκει καὶ βαρὺς τὴν ἀρχήν, οἱ δ' ἐθάρρον αὐτῷ καὶ ὡς προχείρῳ προσήεσαν. Οὐτός τε γὰρ πρὸς τοὺς διαφόρους τὰς γνώμας διάφορος ἦν, καὶ οἱ οὐτω δι' ῥημίνοι παραλλάττοντι αὐτῷ ἐνετύγχανον»*: Εγκώμιο στον Λειχούδη: Σάβθας 1874, σ. 401. Βλ. και Μιχαήλ Ατταλειάτης, σ. 51. 1-6. Συνέχεια Ιωάννη Σκυλίτση, σσ. 106. 3-10, 106. 19-22. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 670. 4-9. Τα χαρακτηριστικά του ιδανικού *πολιτικού ανδρός* προσδίδει ο Ψελλός και στον Συμεών Μεταφραστή στο πλαίσιο της ενασχόλησης του τελευταίου με τις διοικητικές υποθέσεις. Fisher 1994, σσ. 274. 110-276. 150. Kaldellis 1999, σσ. 175-176. Για τη λειτουργία της παρουσίας του Κωνσταντίνου Λειχούδη στη Χρονογραφία ως μέσου αναγωγής σε θεωρία του ιδανικού *πολιτικού ανδρός*, καθώς ο πατριάρχης δεν υιοθέτησε μια «ανωτερότητα», αντίθετη με την ανθρώπινη φύση, υλοποιώντας και το ιδανικό ζώης του Ψελλού, βλ. Criscuolo 1983a, σσ. 14κ., 29, 31-32, 49, υπ. 143, 55, 62-67. Criscuolo, 1983b, σσ. 160-161.

βάλλοντας στη λογική διαχείριση της δημόσιας ζωής και των θεσμών της¹⁷².

Ο Ψελλός πάντως δεν παραλείπει να εντάξει στο έργο του το ηθικό δίδαγμα για το μέλλον, όταν βάζει τον Ισαάκιο, που δεν ήταν επηρμένος, κατά την είσοδό του στην Κωνσταντινούπολη να διατυπώνει στον ίδιο τους φόβους του για το ότι η υπερβολική του ευτυχία τού φαινόταν εξαιρετικά εύθραυστη και δεν ήξερε αν θα ευδωνόταν με ένα εξίσου αίσιο τέλος¹⁷³. Η ανήσυχη μετριοπαθής ρήση του Ισαάκιου, αποτέλεσμα της φιλοσοφικής του διάθεσης¹⁷⁴, τον κατατάσσει στους ανθρώπους που βρίσκονται σε διαρκή επαγρύπνηση, καθώς γνωρίζουν καλά ότι *φαῖλαι πολλάκις ἀρχαί μεγίστας ἀπέτεκον συμφοράς* και δεν εφησυχάζουν ακόμα κι όταν οι περιστάσεις βελτιωθούν¹⁷⁵. Οι δηλώσεις του αντιπαράθθενται στις υπέρμετρα αισιόδοξες ρήσεις του Κωνσταντίνου Θ' μετά τις πρώτες, μη αναμενόμενες επιτυχίες του¹⁷⁶, που τον κατατάσσουν στην κατηγορία των αφελών ανθρώπων, που δεν αναζητούν τα αίτια των δεινών τους, επιδιώκοντας να μένουν ανενόχλητοι στη ραθυμία τους¹⁷⁷. Ο Ψελλός στο σχετικό κεφάλαιο δεν παρέλειψε να υποδείξει ως τον καλύτερο τρόπο συμπεριφοράς της ψυχής αυτόν που της επιτρέπει να παραμένει ακλόνητη στις κακοτυχίες με τη βοήθεια της λογικής και της ύψιστης κριτικής ικανότητας, στο πλαίσιο μιας μεθοδικής συμπεριφοράς¹⁷⁸.

Ο φιλόσοφος Ψελλός χαρακτήρισε σοφή τη σκέψη του νέου αυτοκράτορα και τον καθησύχασε λέγοντάς του ότι οι ευτυχισμένες αρχές δεν βαίνουν κατ' ανάγκη πάντοτε σε δυστυχισμένο τέλος. Αφού του παρέθεσε αρχικά το σχετικό περιεχό-

172. Χρονογραφία, VII, 66. 1-7. Χρονογραφία, II, σ. 413. Εγκώμιο στον Λειχουόδη: Σάθας 1874, σσ. 413-414. Για τον Λειχουόδη, βλ. και Ljubarskij 2004, σσ. 244-245. Kaldellis 2007, σσ. 213-214. Για τον Λειχουόδη ως άνθρωπο της λογικής και της ειρήνης, βλ. και Εγκώμιο στον Λειχουόδη: Σάθας 1874, σ. 408. Criscuolo 1983a, σ. 30.

173. Ο Ισαάκιος χαρακτηρίζεται ως «*ἀγγίνους εἰ καὶ τις ἄλλος καὶ μὴ τοῖς κενοῖς τούτοις κλεπτόμενος ἔπαυρόμενος*», βλ. σχετικά Χρονογραφία, VII, 41. 1-7.

174. Για τη φιλοσοφική διάθεση του Ισαάκιου, βλ. και Επιστολή στον Κηρουλάριο: Criscuolo 1990b, σσ. 25. 117-26. 125.

175. Χρονογραφία, VI, 97. 3-8.

176. Για τις αντιδράσεις του Μονομάχου, βλ. Χρονογραφία, VI, 96. 1-20.

177. Σχετικά με τα χαρακτηριστικά των αφελών ανθρώπων, βλ. Χρονογραφία, VI, 97. 8-15.

178. «*Ἔστι δὲ καὶ τρίτη μέρος ψυχῆς βελτίονος, ἣν ἐπειδὴν λάθῃ παρεισρυνέτω κακόν, ἀγνώμονα μὲν τοῦ γενομένου οὐκ ἀποδείκνυσιν, οὐ μένοιγε δὴ καὶ περιψοφεῖ τοῖς ἐξώθεν πατάγοις, οὐδὲ καταπτοεῖ καὶ δουλαγωγεί, ἀλλὰ, πάντων ἀπαγορευσάντων, πρὸς τα δεινά ἐστήκεν ἐκείνη ἀκλόνητος, οὐ φυσικοῖς ἐστηριγμένη τοῖς ἐρμασιν, ἀλλὰ στερρότητι λογισμοῦ καὶ κρίσει βελτίονα*». Χρονογραφία, VI, 97. 15-21. Criscuolo 1983a, σσ. 67-69, για τη χρήση ως θεωρητικής *ἀρχῆς* της πλατωνικής τριμερούς διαίρεσης της ψυχῆς από τον Ψελλό, για να δομησει την εικόνα του ιδανικού *πολιτικού ἀνδρός*. Criscuolo 1983b, σσ. 155-156. Χρονογραφία, II, σ. 401. Lauritzen 2013, σσ. 107-112.

μενο των *έλληνικών δογμάτων*, του επεσήμανε ότι, σύμφωνα με τα χριστιανικά δόγματα, τίποτα δεν είναι προκαθορισμένο και τίποτα δεν επιβάλλεται από την αναγκαιότητα, με τα αποτελέσματα να είναι πάντα ανάλογα των πράξεων που προηγήθηκαν. Προϋπόθεση για τη θετική έκβαση της διακυβέρνησης του Ισαάκιου ήταν η ψυχή του να μην απωλέσει λόγω έπαρσης τη φιλοσοφική της διάθεση¹⁷⁹, αίτημα στο οποίο όμως ο Ισαάκιος δεν κατάφερε να ανταποκριθεί. Αν και αρχικά διαχώρισε τη στάση του από αυτή των προκατόχων του που επιζητούσαν επίμονα τα εγκώμια¹⁸⁰, ο ζήλος του να πραγματοποιήσει οποιαδήποτε σκέψη του άμεσα και όχι σταδιακά, σε συνδυασμό με το επηρμένο φρόνημά του, τον κατέστησαν στη συνέχεια ανίκανο να δέχεται εισηγήσεις με σοφότερες προτάσεις ή τη διατύπωση φόβων για μελλοντικές αντιδράσεις και για εχθρότητα της αριστοκρατίας¹⁸¹. Ο Ισαάκιος δεν υιοθέτησε στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων την τακτική του προτύπου του, Βασιλείου Β'¹⁸², που κατεδάφισε σταδιακά τη μεγαλοπρεπή μονή που είχε οικοδομήσει ο παρακοιμώμενος Βασίλειος, προκειμένου να αποφύγει τις αντιδράσεις και τις επικρίσεις και να διαφυλάξει το κύρος του αυτοκρατορικού του αξιώματος. Η σταδιακή και μετριοπαθής εφαρμογή των αλλαγών προβάλλει μέσω της υιοθέτησής της από τον Βασίλειο Β' και των αρνητικών αποτελεσμάτων της μη εφαρμογής της από τον Ισαάκιο, ως βασικό μέσο αποτελεσματικής διακυβέρνησης που διασφαλίζει σταθερότητα και αδιατάρακτη εξουσία στον εκάστοτε αυτοκράτορα. Η αυστηρή και υπερφίαλη συμπεριφορά του Ισαάκιου έγινε πιο εμφανής κυρίως μετά και την αντιμετώπιση των Πετσενέγων το 1059, με τη μεταστροφή του ήθους του αυτοκράτορα, αποτέλεσμα της ατομικής του προαίρεσης, να δικαιώνει τη ρήση του Ψελλού στο κεφάλαιο το αφιερωμένο στον Κωνσταντίνο Θ' ότι στην εποχή του δεν συνάντησε ανθρώπους των οποίων η ψυχή να παραμένει ακλόνητη με τη βοήθεια της λογικής και της κριτικής ικανότητας¹⁸³.

179. Χρονογραφία, VII, 41. 7-19. Βλ. Kaldellis 1999, σσ. 192 κε. Gounaridis 2006, σ. 40, για τη διαφορετική άποψη του Θεοφύλακτου, αρχιεπισκόπου Αχρίδας, σύγχρονου του Ψελλού, σχετικά με την ακυρωτική επίδραση του πεπρωμένου στις ανθρώπινες επιλογές, σύμφωνα τόσο με την ελληνική κληρονομιά, όσο και τον προφήτη Ησαΐα.

180. Χρονογραφία, VII, 42. 1-3.

181. Χρονογραφία, VII, 61. 1-62. 22. Βλ. και Ιωάννης Ζωναράς, σ. 668. 10-12.

182. Χρονογραφία, VII, 76. 4-7.

183. Χρονογραφία, VI, 97. 15-22. Ανάλογη αλλαγή επήλθε και στον χαρακτήρα του Βασιλείου Β' μετά την νικηφόρα αντιμετώπιση των εξεγέρσεων του Σκληρού και του Φωκά. Για την αντιμετώπιση των Πετσενέγων από τον Ισαάκιο, του πιο δυσπολέμητου από τα υπόλοιπα βαρβαρικά φύλα, βλ. Χρονογραφία, VII, 68. 1-70. 24. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σ. 51. 7 κε. Συνέχεια Ιωάννη Σκυλίτση, σ. 106. 23 κε. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 671. 5-672. 10.

Αυτήν ακριβώς την ατομική προαίρεση ως την κινητήρια δύναμη των εξελίξεων στην Ιστορία έθεσε στο επίκεντρο της μελέτης του στη Χρονογραφία ο Ψελλός. Σε άλλο σημείο του έργου του είχε επισημάνει ότι εξαρτά από τη Θεία Πρόνοια όσα συμβαίνουν, εφόσον όμως δεν έχει διαφθαρεί η κατά φύσιν έξη των ανθρώπων, εφόσον δηλαδή δεν της αντενεργεί η διεφθαρμένη ανθρώπινη φύση, η ελεύθερη βούληση της οποίας κατευθύνεται προς το κακό. Οι άνθρωποι μπορούν ακόμα και με τις κακές τους επιλογές να καθορίσουν την πορεία της ιστορίας, δεν είναι όμως απόλυτα ελεύθεροι με τη Θεία Πρόνοια να επεμβαίνει, προκειμένου να τιμωρήσει την αλαζονία τους¹⁸⁴. Η αναφορά στη Θεία Πρόνοια συνάδει με την πεποίθηση του Ψελλού για μια οριοθέτηση των περιοχών όπου ενεργούν η Θεία Πρόνοια και η ελεύθερη βούληση του ανθρώπου, με την πρώτη να τείνει πάντα προς το καλό¹⁸⁵. Έτσι, στη Χρονογραφία η Θεία Πρόνοια επεμβαίνει, για να διασώσει το αυτοκρατορικό κύρος και την αυτοκρατορία τόσο επί Μιχαήλ Δ', ενός καλού, αλλά ανήμπορου ηγεμόνα (στην περίπτωση της βουλγαρικής εκστρατείας), όσο και επί Μονομάχου, ενός μη αποτελεσματικού, αλλά καλού εκ φύσεως αυτοκράτορα (στην περίπτωση του θανάτου του γενναίου Μανιάκη, που έχασε τη ζωή του χωρίς λογική αιτία¹⁸⁶, της απόκρουσης της εξέγερσης του Γεώργιου Τορνίκη, αλλά και της συνολικής πορείας των γεγονότων επί της βασιλείας του Κωνσταντίνου Θ'¹⁸⁷), αλλά και για να δώσει τέλος στη διακυβέρνηση του Μιχαήλ Ε', ενός κακού εκ φύσεως

184. Χρονογραφία, IV, 30. 1-5 και VI, 72. 6-11.

185. «*Ου πάντα ήμιν κείται, ουδ' επί ταις ήμετέραις αίρέσεσιν, ουδέ τής προαιρέσεως μόνης απηωρήμεθα, αλλ' έστι τις αλλη ύπερφνης δύναμις αγουσα τά ήμέτερα οπη αυτή βουλητόν ... δύο ταύταις αρχαις αγόμεθα και κινούμεθα, τή τε τής προνοίας, και δευτέρα τής προαιρέσεως· και ον μέν αμφοσυννομαρτετον, έστι δ' έν οισ αποχρώσα μόνη ή πρόνοια· λέγω δ' ένταύθα προαιρέσιν την κινούσαν επί τό βέλτιον και πρός τοϋτο θάτερον μέρος νικήσασαν ... Τέως γούν πολλάκις οισ προαιρούμεθα και βουλοίμεθα, ου πάντως και ο τής θειοτέρας κυβερνήσεως λόγος ακολουθεί, αλλ' έτερόν τι η ο βεβουλήμεθα και προαιρούμεθα συμπεραίνεται: Τοϋ αυτοϋ, Έπιτάφιος εις τόν μακαριώτατον πατριάρχην κϋρ Ιωάννην τόν Σιφιλινον»· Σάθας 1874, σσ. 444-445. Βλ. και Criscuolo 1990a, σ. 31, για το ότι ο άνθρωπος για τον Ψελλό πρέπει μόνος του να καθορίζει, στον βαθμό που μπορεί, τη μοίρα του, προκειμένου να ανταποκρίνεται στην αληθινή του φύση, που είναι η λογική. Πρόκειται για μια άποψη που αποκλείει την υπερφυσική παρέμβαση ή την κοινωνική θέση ως εξωγενείς παράγοντες καθορισμού της ανθρώπινης μοίρας. Βλ. σχετικά και Angold 2004, σ. 190. Ο Ψελλός, ακολουθώντας τον Νικήτα Στηθάτο, έχει μοναδικό στόχο να ανατρέψει τα επιχειρήματα υπέρ του προκαθορισμού της ανθρώπινης μοίρας από τον Θεό και αναφέρει ότι: «*Α πάντα οίδε μέν ώρισμένως ο θεός, έκεινα δέ κατά την έαυτών φύσιν την ένέργειαν έχουσιν*»· Ο' Meara 2002, σ. 162. 27-29. Βλ. και Ο' Meara 2002, σσ. 157. 27-32, 159. 23-160.*

3. Ανάλογη είναι και η άποψη που διατυπώνει στον Επιτάφιο για τη μητέρα του. Εγκώμιο στη μητέρα του: Σάθας 1876, σ. 42. Τατάκης 1977, σ. 190. Ljubarskij 2004, σσ. 36-37. Lauritzen 2008, σσ. 719-720.

186. Χρονογραφία, VI, 84. 6-8. Άννης Ζωναράς, σσ. 622. 18-623. 4.

187. Χρονογραφία, VI, 98. 1-6, 114. 1-3, 119. 1-4.

ηγεμόνα, που παραβίασε τη δυναστική νομιμότητα¹⁸⁸. Οι απόψεις του Ψελλού για τον ρόλο της ελεύθερης ανθρώπινης βούλησης στις ιστορικές εξελίξεις είναι αυτές που δόμησαν το πλαίσιο της κριτικής που άσκησε στους χαρακτήρες και τις επιλογές των επιγόνων του Βασιλείου Β', και διατρέχει τις σελίδες της Χρονογραφίας.

Ο Ψελλός απεικόνισε τις προσωπικότητες του Βασιλείου Β' και των επιγόνων του στο δεύτερο μισό του ενδέκατου αιώνα, σε μια εποχή δηλαδή που η ισορροπία δυνάμεων ανατρεπόταν σταδιακά εις βάρος των Βυζαντινών, καθώς οι Τούρκοι άρχισαν να καταλαμβάνουν μεγάλα αστικά κέντρα της ευρύτερης περιοχής (π.χ. Άνι) και να λεηλατούν πόλεις στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας (π.χ. Σεβάστεια, Αμόριο, Ικόνιο, Νεοκαισάρεια, Χώνες, κ.α.)¹⁸⁹. Στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας επικρατούσε πολιτική αστάθεια και στρατιωτική αποδιοργάνωση με κύρια χαρακτηριστικά της τη σημαντική εξασθένηση της βυζαντινής άμυνας επί του ανατολικού συνόρου, αλλά και την κατάρρευσή της σε πολλές περιοχές, κυρίως του βόρειου τομέα, στο πλαίσιο τόσο της αντιστρατιωτικής πολιτικής του Κωνσταντίνου Ι' Δούκα που υποβάθμισε την ποιότητα και έπληξε καίρια το ηθικό των ανατολικών δυνάμεων¹⁹⁰, όσο και της αδύναμης και αδιάφορης διαχείρισης των στρατιωτικών και άλλων ζητημάτων από τον μαθητή του Ψελλού, Μιχαήλ Ζ'¹⁹¹. Ο Ψελλός έχοντας συνειδη-

188. Βλ. και Kaldellis 1999, σσ. 107 κε., για το ότι η Θεία Πρόνοια δεν είναι τίποτε άλλο από ένα ρητορικό εργαλείο που χρησιμοποιείται από τον Ψελλό, για να κάνει πιο «ελκυστική» την αφήγησή του, καθώς τα γεγονότα σπάνια αποδίδονται αποκλειστικά στη δράση της Πρόνοιας, η αναφορά στην οποία συσχετίζεται πάντα με την αναζήτηση των αιτίων των γεγονότων στην ανθρώπινη δράση. Θεωρούμε ότι η αναφορά στη Θεία Πρόνοια δεν αποτελεί ρητορικό εργαλείο της αφήγησης, αλλά εξαίρει τον ρόλο του ανθρώπινου παράγοντα και την επικινδυνότητα των κακών ανά περίπτωση ανθρώπινων επιλογών για το μέλλον της αυτοκρατορίας.

189. Αεβενιώτης 2004, σσ. 131 κε., 211, για τα αίτια της φθοράς του άλλοτε επιβλητικού ανατολικού στρατιωτικού δυναμικού της αυτοκρατορίας. Βλ. σχετικά και Angold 2004, σσ. 81 κε. Αεβενιώτης 2007 Α', σσ. 38-40, 48-52, 87-88, 99-102, 187-195, 204, 262-270, και Β', σσ. 675-678, 668. Βρυώνης 2008, σσ. 62κε., 79-80.

190. Για την αντιστρατιωτική πολιτική του Κωνσταντίνου Ι' και την άγνοια από αυτόν των κανόνων της στρατηγικής, βλ. Χρονογραφία, VIIα, 17. 2-9, 23. 1- 13, 29. 9-12. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 57. 24-58. 7, 58. 18-22, 59. 5-7, 61. 1, 61. 20-23, 62. 14-19. Συνέχεια του Ιωάννη Σκυλίτση, σσ. 112. 8-11, 112. 17-18, 114. 16-23. Ιωάννης Ζωναράς, σ. 677. 4-16. Για τη «φιλειρηνική» τρόπον τινά εξωτερική πολιτική της Θεοδώρας, του Μιχαήλ ΣΤ' και του Κωνσταντίνου Ι' Δούκα, αλλά και για την καθυστέρηση των πληρωμών των στρατιωτών, ως παράγοντες που συνέβαλαν στην αποδυνάμωση και την τελική ήττα των ανατολικών βυζαντινών στρατευμάτων, βλ. Haldon 2003, σσ. 59-60. Αεβενιώτης 2007, Β', σ. 668. Βρυώνης 2008, σσ. 80-81, 85-86.

191. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 133. 3-5, 146. 10-14, 147. 14-19, 153. 5-8, 154. 7-11, 156. 1-5. Συνεχιστής του Ιωάννη Σκυλίτση, σσ. 155. 6-13, 156. 3-8, 157. 19-24, 163. 3-4, 170. 5-6, 171. 1-10, 173. 3-4. Νικηφόρος Βρυένιος, σσ. 145. 15-17, 213. 9-11, 251. 23- 253. 7. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 707. 3-5, 707. 8-

τοποιήσει τη σημασία του στρατεύματος, της συντήρησής του και της εξασφάλισης της αμοιβής των στρατιωτών, σε μια εποχή που το αμυντικό σύστημα της αυτοκρατορίας στην Ανατολή είχε αρχίσει να καταρρέει, με τη μη καταβολή των δεδουλευμένων στους στρατιώτες να καταγράφεται πλέον ως η βασική αιτία της μη δυνατότητάς τους να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους¹⁹², επισημαίνει ότι στα μέσα της δεκαετίας του 1050 οι περισσότεροι δεν είχαν αντιληφθεί την αρχή του κακού, με τους πιο συνετούς μόνο να συνειδητοποιούν την αποδυνάμωση του κράτους¹⁹³. Η μη συνειδητοποίηση έως τις αρχές της δεκαετίας του 1070 του μεγέθους και της σοβαρότητας της τουρκικής απειλής από τις αυτοκρατορικές κυβερνήσεις, που θα μπορούσε να λειτουργήσει συσπειρωτικά για τους Βυζαντινούς¹⁹⁴, ώθησε τον Ψελλό να υποδειξει μέσω του έργου του την ανάγκη αναζήτησης των αιτιών της παρακμής, υποβάλλοντας παράλληλα στους αναγνώστες του τις βασικές αρχές μιας αποτελεσματικής διακυβέρνησης, όπως αυτές υπαγορεύονταν από την κατάσταση έκτακτης ανάγκης στην οποία είχε περιέλθει η αυτοκρατορία¹⁹⁵.

Οι ηγεμόνες του δεύτερου μισού του ενδέκατου αιώνα ήταν ανάγκη να διεξάγουν *βίο πολιτικό*, ένα τρόπο ζωής που υπαγόρευε τη διατύπωση προσωπικών απόψεων στο πλαίσιο μιας διανοητικής επεξεργασίας που συνδύαζε την ορθοδοξία με την αρχαία ελληνική κληρονομιά¹⁹⁶. Ήταν ανάγκη να καθοδηγηθούν από φιλόσοφους-συμβούλους, ανθρώπους που θα αναζητούσαν τις βαθύτερες αιτίες των ταχύτατων και επιζήμιων για την εδαφική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας σύγχρονών τους αλλαγών¹⁹⁷. Ο Ψελλός διαπιστώνει ότι οι βυζαντινοί ηγεμόνες αδιαφο-

709. 1, 714. 11-715. 4. Βρυώνης 2008, σσ. 93-103. Βλ. και Κάραλης Β', 2004, σ. 482, για τα σαρκαστικά σχόλια που απευθύνει ο Ψελλός στα μέλη της οικογένειας των Δουκών στο δεύτερο μέρος της Χρονογραφίας, καθώς δεν μπορεί να πιστέψει την ανικανότητα, τη μετριότητα και τη μοχθηρία τους.

192. Συνέχεια του Ιωάννη Σκυλίτση, σσ. 119. 6-12, 125. 4-126. 1, 142. 3-7. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 59. 13- 60. 13. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 688. 18- 689. 11.

193. Χρονογραφία, VI, 7. 9-9. 8.

194. Holmes 2005, σ. 540. Λεβενιώτης, 2007 Β', σσ. 676-677.

195. Κάραλης 2004 Β', σσ. 486-487.

196. Ως Πλατωνιστής ο Ψελλός είχε αποδεχτεί τη διδασκαλία του Πλάτωνα στον βαθμό που συνέβαλε στη διασάφηση του χριστιανικού δόγματος και στην απόρριψη της ισχυρής μυστικιστικής τάσης στην Ορθοδοξία. Angold 2004, σ. 184. Βλ. και Χρονογραφία, I, σ. 363, για την αποξένωση του βυζαντινού πνεύματος μέχρι την εμφάνιση του Ψελλού από τη φιλοσοφία, και κυρίως από τον Πλάτωνα, που θεωρούνταν επικίνδυνος για την ορθοδοξία.

197. Βλ. Anastasi 1985, σσ. 370-395, για το ότι και στο τελευταίο μέρος της Χρονογραφίας που αναφέρεται στις περιόδους διακυβέρνησης των Κωνσταντίνου Γ', Ευδοκίας, Ρωμανού Δ' και Μιχαήλ Ζ', περιέχεται το μήνυμα της ανάγκης ο αυτοκράτορας να περιβάλλεται από ένα *consilium principis*, που θα αποτελείται από ικανούς συμβούλους και όχι κόλακες. Χρονογραφία, I, σσ. 354, 400, 402, για

ρούσαν εντελώς για τον στρατό, τον ένα από τους τρεις παράγοντες, στους οποίους στηριζόταν η προστασία των βασιλέων, με τους άλλους δύο παράγοντες σταθεροποίησης της αυτοκρατορικής εξουσίας, τον λαό και τη σύγκλητο, να είναι αποδέκτες των αφειδών παροχών του στέμματος¹⁹⁸. Από την άλλη πλευρά, η μυστικιστική τάση που κυριαρχούσε στη ζωή των συγχρόνων του ηγεμόνων, υπαγόρευε την κατασπατάληση του δημόσιου χρήματος για την ανέγερση πολυτελών ναών και την πολυέξοδη συντήρηση φανατικών μοναχών που περιέβαλλαν τους ηγεμόνες συντηρώντας τη ματαιοδοξία τους με προφητείες για μακροημέρευση και κολακεύοντας υποκριτικά τις ανεπάρκειές τους για προσωπικό τους όφελος, συντελώντας στη μη εγρήγορσή τους.

Η συνετή διαχείριση της κρατικής ιεραρχίας και του οικονομικού πλούτου της αυτοκρατορίας σε συνδυασμό με την ορθολογική κατανομή των πόρων ήταν τα στοιχεία που, κατά τον Ψελλό, συνέβαλαν στη διατήρηση της ηγεμονίας των Ρωμαίων¹⁹⁹, γεγονός που ανήγαγε το ζήτημα της επιλογής των πιο ικανών συμβούλων και συνεργατών από τους αυτοκράτορες στο πιο καίριο συστατικό της αποτελεσματικής διακυβέρνησης. Λέγοντας χαρακτηριστικά στο βιβλίο το αφιερωμένο στον Κωνσταντίνο Θ' ότι «θέλει να προσθέσει το κεφάλι στο σώμα που δημιουργεί», καταγγέλλει ότι οι αυτοκράτορες της εποχής του θέλησαν να είναι σοφώτεροι όλων των σοφών και ικανότεροι όλων, με πιο χαρακτηριστική εκδήλωση της αλαζονίας τους τη διάθεσή τους να πεθάνουν καλύτερα, παρά να γίνουν ισχυροί δεχόμενοι βοήθεια από ορισμένα άτομα, γεγονός που, κατά την άποψή τους, θα τους τοποθετούσε σε κατώτερη θέση²⁰⁰. Όμως η κρίσιμη κατάσταση της αυτοκρατορίας στο δεύτερο μισό του ενδέκατου αιώνα επέβαλλε οι ηγεμόνες να πάψουν να αισθάνονται μειονεκτικά απέναντι στις μεγάλες προσωπικότητες που τους συμβούλευαν κατά καιρούς, αίσθημα που αρκετές φορές κατέληγε σε μίσος²⁰¹.

τον καθοδηγητικό ρόλο του φιλόσοφου στην πολιτική ζωή ως σταθερό συστατικό του «ουμανισμού» του Ψελλού, αλλά και για την αναγνώριση μόνο στον φιλόσοφο της λογικής ικανότητας που μπορεί να κατευθύνει αποτελεσματικά την πολιτική ζωή. Για την ανάγκη αναζήτησης των αιτίων της παρακμής του ρωμαϊκού κράτους και εξαγωγής διδαγμάτων από τις συμφορές του ρωμαϊκού στρατού, αλλά και για το κέρδος ως μοναδικό στόχο στρατηγών και αυτοκρατόρων επί Μιχαήλ Ζ' Δούκα, βλ. Μιχαήλ Ατταλειάτης, σσ. 143, 1-146, 7.

198. Χρονογραφία, VII, 1. 1-13.

199. Χρονογραφία, VI, 29. 6-10.

200. Χρονογραφία, VI, 74. 4-25. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του Μιχαήλ Ε' που μισούσε όποιον τον ξεπερνούσε. Χρονογραφία, V, 9. 17-22.

201. Χρονογραφία, VIIa, 17. 3-4, 18. 1-14, για την άρνηση του Κωνσταντίνου Δούκα να δεχτεί συμβουλές. Είναι χαρακτηριστικός ο φθόνος του Ρωμανού Δ' Διογένη απέναντι στις επιτυχίες του

Ο αυτοκράτορας εκτός από το να επιλέγει ως συμβούλους του μορφωμένους ανθρώπους με αμετακίνητο φρόνημα, λογική, κριτική ικανότητα και φιλοσοφική διάθεση, θα έπρεπε να στοχεύει στο συμφέρον της αυτοκρατορίας, να βρίσκεται σε διαρκή εγρήγορση απέναντι στους κινδύνους, να είναι συνετός, λογικός, ευφυής, μετριοπαθής, να υποτάσσει τα πάθη του στη λογική, να διαθέτει επίσης αμετακίνητο φρόνημα²⁰², να έχει πίστη στον Θεό, να είναι επινοητικός, διορατικός, να γνωρίζει με εξαιρετική ακρίβεια κάθε λεπτομέρεια της στρατιωτικής ζωής, να έχει καλές σχέσεις με τους στρατιώτες του και να φροντίζει για την καταβολή των μισθών τους²⁰³, να διασφαλίζει την ενότητα των στρατευμάτων του σε περίπτωση εκστρατείας, να έχει διττό χαρακτήρα, προσαρμοζόμενος στις καταστάσεις, να αποφεύγει να επικριθεί, διατηρώντας έτσι υψηλό το κύρος του αυτοκρατορικού αξιώματος, αλλά και να παραμένει ακλόνητος στα δεινά με τη βοήθεια της λογικής στο πλαίσιο μιας μεθοδικής συμπεριφοράς²⁰⁴. Πρόκειται για τα χαρακτηριστικά του ικανού

πρωτοπρόεδρου Μανουήλ Κομνηνού στο πεδίο της μάχης με καταστροφικές συνέπειες για τις παραπέρα συγκρούσεις του Μανουήλ με τους Τούρκους. Συνέχεια του Ιωάννη Σκυλίτση, σσ. 139. 8-140. 9. Ο Ρωμανός Δ' εμφανίζεται να αρνείται να ακούσει τις συμβουλές αυτών που τον προέτρεπαν σε πιο σοβαρή μελέτη των σχεδίων του για εκστρατεία εναντίον των Τούρκων. Χρονογραφία, VIIb, 12. 1-14, 14. 1-11, 16. 1-8, 19. 1-3. Συνεχιστής του Ιωάννη Σκυλίτση, σ. 141. 12-21. Νικηφόρος Βρυέννιος, σσ. 105. 22-107. 21, 143. 1-4.

202. Ο Ψελλός, ενώ εξαιρεί τον Βασίλειο Β' που ενέμενε στις απόψεις του, γιατί τις θεωρούσε αποτέλεσμα μιας θεϊκής δικαιοκρίσις, επικρίνει τον αλλοπρόσαλο Μιχαήλ Ε', επειδή «ο γαρ άνήρ οντος χρήμα τι ποικίλον έγέγονε τώ βίω, και ήν αυτώ χαρακτήρ τής ψυχής το πολύμορφον και πολύστροφον»: Χρονογραφία, V, 9. 5-7. Ιωάννης Ζωναράς, σσ. 606. 5-607. 2. Για τον Βασίλειο Β', βλ. Χρονογραφία, I, 34. 13-17. Για την επίκριση από τον Ψελλό της *ποικιλίας* της ψυχής ως χαρακτηριστικού που υποδηλώνει έλλειψη σαφούς στόχου, βλ. Lauritzen 2013, σσ. 40-41.

203. Χρονογραφία, III, 15. 26-30. Για την ανάγκη της απόλυτης εποπτείας όσων συμβαίνουν στο στράτευμα από τον αυτοκράτορα, αλλά και της καταβολής των αμοιβών των στρατιωτών, βλ. και Συνέχεια του Ιωάννη Σκυλίτση, σσ. 137. 24-138. 4.

204. Αυτά ήταν στοιχεία του χαρακτήρα των αυτοκρατόρων Βασίλειο Β', Μιχαήλ Δ' και Ισαάκιου Κομνηνού, ενώ κάποια από αυτά, κατά τον Ψελλό, χαρακτηρίζαν και τον Βασίλειο Λακαπηνό, τον Βάρδα Σκληρό, τον Ιωάννη Ορφανοτρόφο, τον ίδιο τον Μιχαήλ Ψελλό και φυσικά τον Κωνσταντίνο Λειχούδη, τους ανθρώπους δηλαδή που είτε συμβούλευσαν, είτε ανέλαβαν τη διαχείριση των κοινών επί αυτών των αυτοκρατόρων. Ο Crisuolo 1983a, σ. 68, επισημαίνει ότι στο έργο του Ψελλού τίθεται το ζήτημα του ρόλου της *τύχης* στην εξέλιξη της ιστορίας καθώς και το αν και πότε είναι δυνατόν ο *πολιτικός άνήρ* να ανατρέψει τις εξελίξεις με *στερρότητα λογισμού* και *κρίσιν βελτίονα*. Angold 2004, σ. 178. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση των ευνούχων συνεργατών του Κωνσταντίνου Η', που παρά τη βαρβαρική τους κατάγωγή *το τής τύχης αίσχος έκάλυψαν* μέσω της παιδείας που έλαβαν και της συμπεριφοράς που διαμόρφωσαν υπό την επίδραση του χαρακτήρα του Κωνσταντίνου, καθώς και η περίπτωση του Μιχαήλ Δ', που κατάφερε να ηγηθεί ενός νικηφόρου στρατεύματος στο πλαίσιο της βουλγαρικής εκστρατείας του 1040 παρά την προκαθορισμένη από την αρρώστια αδυναμία του.

και αποτελεσματικού αυτοκράτορα, όπως αναδεικνύονται μέσα από τις σελίδες της Χρονογραφίας, στο πλαίσιο της πεποίθησης του Ψελλού ότι τα αποτελέσματα είναι πάντα ανάλογα των πράξεων, καθώς οι χαρακτήρες των πρωταγωνιστών του έργου χρωματίζονται θετικά ή αρνητικά ανάλογα με τις συνέπειες των πράξεών τους στο άρρωστο σώμα της αυτοκρατορίας.

Η ευφυΐα και η σύνεση είναι δύο χαρακτηριστικά για τα οποία ο Ψελλός δεν κρύβει τον θαυμασμό του, ανεξάρτητα από το αν οι φορείς τους είναι *απαιδευτοί* ή όχι, εφόσον οι πράξεις τους στοχεύουν στο συμφέρον της αυτοκρατορίας, με πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα τον Βασίλειο Β', τον Μιχαήλ Δ' και τον Ιωάννη Ορφανοτρόφο²⁰⁵, ενώ η στρατιωτική εμπειρία και η γενναιότητα αποτελούν επίσης δύο ιδιότητες που προκαλούν τον μόνιμο θαυμασμό και το εγκώμιο του Ψελλού, που δεν φείδεται εγκωμίων ούτε για τους στασιαστές Βάρδα Φωκά, Βάρδα Σκληρό και Γεώργιο Μανιάκη.

Η αλαζονία των αυτοκρατόρων προβάλλει στη Χρονογραφία ως το αποτέλεσμα της επίδρασης εξωτερικών παραγόντων στο πλαίσιο της πεποίθησης του Ψελλού ότι *«εὐμετάβλητον ζῶων ὁ ἄνθρωπος, καί μάλιστα εἰ καί προφάσεις ἰσχυραὶ τῆς μεταβολῆς ἐξωθεν γένοιτο»*²⁰⁶, με καταστροφικές συνέπειες τόσο για την ευημερία των υπηκόων, όσο και για την ίδια την εδαφική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας. Η βασική συνέπεια όμως της έπαρσης των αυτοκρατόρων, όπως προκύπτει από τις βιογραφίες της Χρονογραφίας, εκτός από την απώλεια της φιλοσοφικής τους διάθεσης, ήταν η μη ρεαλιστική αντιμετώπιση της πραγματικότητας, η απομόνωσή τους από τους ανθρώπους και η απώλεια του βασικού χαρακτηριστικού του *πολιτικού ἀνδρός*, της προσαρμογής στις καταστάσεις, σε συνδυασμό με την αποστροφή για κάθε πολιτική συζήτηση.

Ο ιδανικός *πολιτικός ἀνηρ* που αναδεικνύεται μέσα από τις σελίδες της Χρονογραφίας δεν είναι ένας αυτοκράτορας, αλλά ο *πρακτικώτατος, εὐφνέστατος καί λογικώτατος* Κωνσταντίνος Αιχιούδης, που δεν πτοούνταν από τα δεινά. Πρόκειται για ιδιότητες που διέθεταν ως ένα βαθμό ο Βασίλειος Β', ο Μιχαήλ Δ', ο Ισαάκιος Κομνηνός, ο Κωνσταντίνος Δαλασσηνός και ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος, ακόμα και ο ίδιος ο Ψελλός, όπως αποδείχθηκε στο πλαίσιο της πρεσβείας του 1057. Το ιδανικό του *πολιτικού ἀνδρός* διατρέχει τις σελίδες της Χρονογραφίας, όντας το κρι-

205. Ο Κωνσταντίνος Θ' διέθετε ευφυΐα που δεν αναλωνόταν όμως προς το συμφέρον του κράτους. Χρονογραφία, VI, 32. 1-6. Ο Ψελλός εξαίρει τη σύνεση ακόμα και ως χαρακτηριστικό των βαρβάρων στην περίπτωση της βασιλείας του Ρωμανού Γ', αλλά και των ευνούχων στην περίπτωση του Κωνσταντίνου Η', σε μια προσπάθεια ανάδειξης του εντελώς ασύνετου χαρακτήρα των κυβερνώντων.

206. Χρονογραφία, VIIb, 5. 1-2.

τήριο αξιολόγησης των πρωταγωνιστών της, και προτρέπει σε χρήση της λογικής ως του εργαλείου που μέσω της *ομιλίας* με τους ανθρώπους θα συμβάλει στη μετάβαση της αυτοκρατορίας από την *σύγχυσιν σε κατάστασιν αρίστη*²⁰⁷.

Η καλλιέργεια φιλοσοφικής διάθεσης στην αυτοκρατορική αυλή του Βυζαντίου με απώτερο στόχο τη διάσωση της αυτοκρατορίας μέσω της λογικής διερεύνησης των αιτιών της παρακμής, είναι το πάγιο αίτημα της Χρονογραφίας²⁰⁸. Εξάλλου, η ανεύρεση των αιτιών των γεγονότων και η παρατήρηση των αποτελεσμάτων που επέφεραν, είναι η μέθοδος που ο ίδιος ο Ψελλός διακηρύσσει με κάθε ευκαιρία ότι υιοθέτησε στη Χρονογραφία αποποιούμενος τα ρητορικά τεχνάσματα, προκειμένου να καταγράψει την ιστορία με τον πλέον αξιόπιστο και αντικειμενικό τρόπο, με απώτερο στόχο την εξαγωγή ενός ηθικού διδάγματος για το μέλλον²⁰⁹.

Το μήνυμα της Χρονογραφίας για εξισορρόπηση ανάμεσα στην πολιτική δράση και τον φιλοσοφικό διαλογισμό²¹⁰, για αναγέννηση της γνήσιας φιλοσοφίας με βάση τη λογική, για σύνεση, μετριοπάθεια, εγρήγορση και προσαρμογή στις καταστάσεις ως χαρακτηριστικά των ηγεμόνων της, ηχεί περισσότερο σαν κραυγή αγωνίας εν μέσω μιας κοινωνίας που έχει καταρρεύσει ηθικά και πλέον αποδεκατίζεται εδαφικά από ετοιμοπόλεμους και αδίστακτους εχθρούς, παρά σαν εγωιστική διακήρυξη ενός ματαιόδοξου και διεφθαρμένου αυλικού.

207. Criscuolo 1983a, σσ. 17, 31-32. Criscuolo 1983b, σσ. 143-144.

208. Ως λάτρης της αλήθειας και της φιλοσοφίας, ο Ψελλός ορίζει τη φιλοσοφία ως τη *λογική πραγματεία* που έχει ως στόχο της την εξίσωση των ανθρώπων με τον Θεό. Dakouras 1978, σ. 191. «αλλ' *έμέ ἴσθι, ρητορείας μὲν ἀπάσης καταφρονούντα, αληθείας δέ τυγχάνοντα έραστήν*»: *Τῶ κριτῆ τῶν Κιβυρραιωτῶν τῶ γεγονότι πρωτονοταρίῳ τοῦ δρόμου*: Σάθας 1876, σ. 351. Στην επιστολή του στον Κηρουλάριο δηλώνει: *έγῶ μὲν 'έξ αρχῆς' φιλοσοφίας ἤν έραστής*: Επιστολή στον Κηρουλάριο: Criscuolo 1990b, σ. 27. 153-154. Στο Εγκώμιο στον Ιωάννη Μαυρόποδα κάνει χρήση του αρχαίου ορισμού της φιλοσοφίας ως *τέχνης τῶν τεχνῶν καί έπιστήμης τῶν έπιστημῶν*. Εγκώμιο στον Ιωάννη Μαυρόποδα: Σάθας 1874, σσ. 148-149. Επικρίνοντας την ψευδοφιλόσοφη διάθεση του Ρωμανό Γ', ο Ψελλός επισημαίνει ότι η στάση των μοναχῶν του περιβάλλοντός του «... *ἤν δέ προσωπειον τό παν καί προσποίησις, αλλ' οὐκ αληθείαςβάσανος καί έξέτασις*»: Χρονογραφία, III, 3. 12-13. Τονίζει, εξάλλου, ότι το *συλλογίζεσθαι* δεν έρχεται σε αντίθεση με τα δόγματα της εκκλησίας, δεν αποτελεί μια στάση αντίθετη στη φιλοσοφία, αλλά είναι το εργαλείο ανεύρεσης της αλήθειας. Επιστολή στον Ξιφιλίνο: Criscuolo 1990a, σ. 53. 111-114. Βλ. σχετικά Χρονογραφία, I, σ. 400. Τατάκης 1977, σ. 198.

209. Χρονογραφία, VI, 30. 7-10. Χρονογραφία, I, σ. 399. Βλ. και Χρονογραφία, VI, 46. 15-21, 73. 1- 2. Κάραλης 2004, Β', σ. 473.

210. Για τη στενή σχέση της πολιτικής δράσης και του φιλοσοφικού στοχασμού στη σκέψη του Ψελλού, βλ. Littlewood 1985, σσ. 27. 185-28. 202, 34. 121-134. Είναι χαρακτηριστικό το εγκώμιο που απευθύνει στον Συμεών Μεταφραστή για τον ρόλο του ως συνδέσμου μεταξύ φιλοσοφίας και ρητορικής στο πλαίσιο της ενασχόλησης με τις πολιτικές υποθέσεις. Fisher 1994, σσ. 271. 43-272. 74. Βλ. και Fisher 1994, σσ. 273. 89-274. 109. Βλ. σχετικά Criscuolo 1983b, σσ. 131 κε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amande 2000 = C. Amande, «Παρηρσία e θωπέια nella *Chronographia* di Psello, εις *Categorie linguistiche e concettuali della storiografia bizantina*», *Atti della quinta Giornata di studi bizantini, Napoli 23-24 aprile 1998*, (έκδ. U. Criscuolo and A. Maisano) (Naples: M. D' Auria, 2000), σσ. 159-165.
- Anastasi 1985 = R. Anastasi, «Considerazioni sul libro VII della "Chronographia" di Michele Psello», εις *Orpheus* 6 (1985), σσ. 370-395.
- Angold 2004 = M. Angold, *The Byzantine empire 1025-1204. A political history*, (London 1984) [μτφρ. στα ελληνικά, *Η βυζαντινή αυτοκρατορία (1025-1204). Μια πολιτική ιστορία*, (Αθήνα 2004)]
- Byzantium in the year 1000 = Byzantium in the year 1000. The Medieval Mediterranean. Peoples, economies and cultures, 400-1500*, (έκδ. P. Magdalino), (Leiden-Boston 2003).
- Cheyne 1990 = J. C. Cheyne, *Pouvoir et contestations a Byzance (963-1210)*, [Byzantina Sorbonensia 9], Paris 1990.
- Cheyne 1995 = J. C. Cheyne, «Le patriarche "tyrannos": le cas Cerulaire», εις *Ordnung und Aufuhr im Mittelalter. Historische und Juristische Studien zur Rebellion*, (έκδ. M. Th. Fogen), [Ius Commune Sonderheft 70], 1995, σσ. 1-16.
- Χονδρίδου 2002 = Σ. Χονδρίδου, *Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος και η εποχή του (ενδέκατος αιώνας μ.Χ.)*, (Ηρόδοτος 2002).
- Χρονογραφία = *Michele Psello, Imperatori di Bisanzio (Cronografia)*, (Testo critico a cura di S. Impellizzeri, commento di U. Criscuolo, traduzione di S. Ronchey), I-II, (Fondazione Lorenzo Valla 1984).
- Criscuolo 1982 = U. Criscuolo, «Pselliana», εις *Studi Italiani di Filologia Classica* 54, 1-2 (1982), σσ. 194-215.
- Criscuolo 1983a = *Michele Psello. Orazione in memoria di Costantino Lichudi*, (Introduzione, traduzione, commento e appendici a cura di U. Criscuolo), (Messina, 1983).
- Criscuolo 1983b = U. Criscuolo, «ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΑΝΗΡ. Contributo al pensiero politico di Michele Psello», εις *Rendiconti della Accademia di Archeologia Lettere e Belle Arti. Nuova Serie* 57 (1982), σσ. 129-163.
- Criscuolo 1990a = *Michele Psello. Epistola a Giovanni Xifilino*, a cura di U. Criscuolo [Hellenica et Byzantina Neapolitana XIV], 1990.
- Criscuolo 1990b = *Michele Psello. Epistola a Michele Cerulario*, a cura di U. Criscuolo, [Hellenica et Byzantina Neapolitana XV], 1990.
- Crostini 1996 = B. Crostini, «The emperor Basil II's cultural life», εις *Byz* 66 (1996), σσ. 55-80.
- Dakouras 1978 = D. G. Dakouras, «Die Rehabilitation der griechischen Studien im XI. Jahrhundert und Michael Psellos», εις *Θεολογία* 49 (1978), σσ. 186-198.
- Dennis 1994 = *Πρός την σύνοδον κατηγορία του αρχιερέως: Michaelis Pselli Orationes Forenses et Acta*, (έκδ. G. T. Dennis), [Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana], (Stuttgart-Leipzig 1994).
- Fisher 1994 = *Ἐγκώμιον εις τόν μεταφραστήν κύρ Συμεών: Michaelis Pselli Orationes Hagiographicae*, (έκδ. E. A. Fisher), [Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana],

- (Stuttgart-Leipzig 1994).
- Forsyth 1977 = J. H. Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034) of Yahya B. Sa 'id Al- Antaki*, II, (Michigan U.S.A. 1977).
- Garland 1999 = L. Garland, «Basil II as humorist», εις *Byz* 69 (1999), σσ. 321-343.
- Γεώργιος Κεδρηνός = *Γεωργίου του Κεδρηνού Σύνοψις Ἱστοριῶν*, (έκδ. I. Bekker) [CSHB], (Bonn 1839).
- Gounaridis 2006 = P. Gounaridis, «Le proces de Jean dit Italos revise» εις *Historiein* 6 (2006), σσ. 35-47.
- Grosdidier de Matons 1976 = J. Grosdidier de Matons, «Psellos et le monde de l' irrationnel», εις *TM* 6 (1976), σσ. 325- 349.
- Η αυτοκρατορία σε κρίση = Η αυτοκρατορία σε κρίση (;) Το Βυζάντιο τον 11^ο αιώνα (1025-1081)*, (επιμ. Β. Βλυσίδου), (Κέντρο για την μελέτη του ελληνισμού «Σπύρος Βασίλειος Βρυώνης» [ΕΙΕ/ΙΒΕ Διεθνή Συμπόσια 11], (Αθήνα 2003).
- Haldon 2003 = J. Haldon, «Approaches to an alternative military history of the period ca. 1025-1071», εις *Η αυτοκρατορία σε κρίση*, σσ. 45-74.
- Holmes 2003 = C. Holmes, «Political elites in the reign of Basil II», εις *Byzantium in the year 1000*, σσ. 35-69.
- Holmes 2005 = C. Holmes, *Basil II and the governance of empire (976-1025)*, (Oxford 2005).
- Ιωάννης Ζωναράς = *Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum Libri XVIII*, (έκδ. TH. Buttner-Wobst), III [CSHB], (Bonn 1897).
- Ιωάννης Σκυλίτζης = *Iohannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, (έκδ. H. Thurn) [CFHB V], (Berlin 1973).
- Janin 1931 = R. Janin, «Jean l' Orphanotrophe (XIe siecle)», εις *EO* 30 (1931), σσ. 431-443.
- Johnson 1982 = G. J. Johnson, «Constantine VIII and Michael Psellos: rhetoric, reality and the decline of Byzantium, A.D. 1025-1028», εις *Byzantine Studies/Etudes Byzantines* 2 (1982), σσ. 220-232.
- Wellis 1999 = A. Kaldellis, *The argument of Psellos' Chronographia*, (London-Boston-Koln, 1999).
- Kaldellis 2007 = A. Kaldellis, *Hellenism in Byzantium. The Transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, (Cambridge 2007).
- Κάραλης 2004 = *Μιχαήλ Ψελλός, Χρονογραφία, Α'-Β'*, (μτφρ.-εισαγωγή-σχόλια Β. Κάραλης), (Αθήνα 2004).
- Kazhdan 1979 = A. Kazhdan, «Der mensch in der byzantinischen Literaturgeschichte», εις *JOB* 28 (1979), σσ. 1-21.
- Kazhdan-Epstein 1997 = P. Kazhdan-A.Wharton Epstein, *Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα*, ΜΙΕΤ, (Αθήνα 1997).
- Koder 1989 = J. Koder, «Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος και η σαυροθήκη του Λίμπουργκ», εις *Κωνσταντίνος Ζ'*, σσ. 165-184.
- Κωνσταντίνος Ζ' = *Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος και η εποχή του*, (επιμ. Α. Μαρκόπουλος), (Αθήνα 1989).
- Lauritzen 2007 = F. Lauritzen, «A courtier in the women' s quarters: the rise and fall of Psellos», εις *Byz* 77 (2007), σσ. 251-266.

- Lauritzen 2008 = F. Lauritzen, «Psello discepolo di Stetato», εις *BZ* 101,2 (2008), σσ. 715-725.
- Lauritzen 2013 = F. Lauritzen, *The Depiction of Character in the Chronographia of Michael Psellos*, [BYZANTIOS. Studies in Byzantine History and Civilisation 7], (Brepols Publishers 2013).
- Lauxtermann 2003 = M. Lauxtermann, «Byzantine poetry and the paradox of Basil II's reign», εις *Byzantium in the year 1000*, σσ. 199-216.
- Lemerle 1977 = P. Lemerle, «Byzance au tournant de son destin (1025-1118)», εις *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, (Paris 1977), σσ. 251-312.
- Λεβενιώτης 2004 = Γ. Α. Λεβενιώτης, *Το στασιαστικό κίνημα του Νορμανδού Ουρσελιού (Ursel de Bailleul) στην Μικρά Ασία (1073-1076)*, (Εταιρεία Βυζαντινών Ερευνών 19), (Θεσσαλονίκη 2004).
- Λεβενιώτης 2007 = Γ. Α. Λεβενιώτης, *Η πολιτική κατάρρευση του Βυζαντίου στην Ανατολή. Το ανατολικό σύνορο και η κεντρική Μικρά Ασία κατά το β' ήμισυ του 11^{ου} αιώνα, Α'-Β'*, (Βυζαντινά κείμενα και Μελέται 43 Α'-Β'), (Θεσσαλονίκη 2007).
- Lilie 2007 = R. J. Lilie, «Fiktive Realität: Basileios II. und Konstantinos VIII. in der "Chronographia" des Michael Psellos», εις *Theatron. Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter. Millennium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr.* 13, (έκδ. W Brandes, A. Demandt, H. Krasser, H. Leppin, P. von Mollendorff), (Berlin-New York 2007), σσ. 211-222.
- Littlewood 1985 = *Michaelis Pselli Oratoria minora*, (έκδ. A. R. Littlewood) [Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana], (Lipsia 1985).
- Ljubarskij 2004 = J. N. Ljubarskij, *Η προσωπικότητα και το έργο του Μιχαήλ Ψελλού. Συνεισφορά στην ιστορία του βυζαντινού ουμανισμού*, (μτφρ. Αργυρώ Τζέλεσι), (Αθήνα 2004).
- Macrides 1992 = R. Macrides, «The historian in the history», εις *The perception of the past in the twelfth-century Europe*, (έκδ. P. Magdalino), (London 1992), σσ. 205-224.
- Μαρκόπουλος 1989 = Α. Μαρκόπουλος, «Οί διανοούμενοι και το περιβάλλον του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου», εις *Κωνσταντίνος Ζ'*, σσ. 155-184.
- Ο' Meara 2002 = *Michael Psellus Philosophica Minora*, II, (έκδ. D. J. O' Meara), (Lipsia 2002).
- Μιχαήλ Ατταλειάτης = *Miguel Atalates. Historia*. (Introduction, edición, traducción y comentario de Inmaculada Perez Martin), [NUEVA ROMA. Bibliotheca Graeca et Latina Aevi Posterioris 15], (Madrid 2002).
- Μιχαήλ Γλυκάς = *Michaelis Glycae Annales*, (έκδ. I. Bekker), [CSHB], (Bonn 1836).
- Μιχαήλ ο Σύρος = *Chronique de Michel le Syrien. Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, III, (έκδ. J.-B. Chabot), (Paris 1905), (reimpression Bruxelles, 1963).
- Μπούρα 1989 = Λ. Μπούρα, «Ο Βασίλειος Λεκαπηνος παραγγελιοδότης έργων τέχνης», εις *Κωνσταντίνος Ζ'*, σσ. 397-434.
- Νικηφόρος Βρυέννιος = *Niciphore Bryennios Histoire*. (Introduction, texte, traduction et notes P. Gautier) [CFHB IX], (Bruxelles 1975).
- Σαββίδης 2004 = Α. Γ. Κ. Σαββίδης, *Γεώργιος Μανιάκης. Κατακτήσεις και υπονόμηση στο Βυζάντιο του 11^{ου} αιώνα*, (Αθήνα 2004).
- Σάθας 1874 = *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Δ', (έκδ. Κ. Ν. Σάθας), (Παρίσι 1874).
- Σάθας 1876 = *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Ε', (έκδ. Κ. Ν. Σάθας), (Παρίσι 1876).
- Schminck 1989 = A. Schminck, «In hoc signo vinces» - Aspects du "cesaropapisme" a lepoque

- du Constantin VII Porphyrogenete», εις *Κωνσταντίνος Ζ'*, σσ. 103-116
- Stephenson 2000 = P. Stephenson, «The legend of Basil the Bulgar-slayer» εις *BMGS* 24 (2000), σσ. 102-132.
- Συνέχεια Ιωάννη Σκυλίτση = *Ἡ συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτση (Ioannes Skylitzes Continuatus)*, (έκδ. Ε. Θ. Τσολάκης) [Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν/ Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου του Αίμου 105], (Θεσσαλονίκη 1968).
- Τατάκης 1977 = Β. Ν. Τατάκης, *Ἡβυζαντινὴ φιλοσοφία* (μετάφραση ἀπὸ τα γαλλικὰ Εὐας Κ. Καλπουρτζή)[Εταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς θῆκη Γενικῆς Παιδείας 5], Αθήνα 1977.
- Todt 2000a = Κ. Ρ. Todt, «Herrscher im Schatten: Konstantin VIII (960/961-1028)», εις *Thetis* 7 (2000), σσ. 93-105.
- Todt 2000b = Κ. Ρ. Todt, «Die Frau als selbstherrscher: Kaiserin Theodora, die letzte Angehörige der makedonischen Dynastie», εις *JOB* 50 (2000), σσ. 139-171.
- Τσουγκαράκης 2003 = Δ. Τσουγκαράκης, «Η αυτοκρατορία σε κρίση και η οπτική των συγχρόνων: μια ανάγνωση των μαρτυριῶν», εις *Η αυτοκρατορία σε κρίση*, σσ. 275-290.
- Βλυσίδου 2003 = Β. Ν. Βλυσίδου, «Οι απαρχές της νέας ανόδου της αρμενο-παφλαγονικής αυτοκρατορίας (1025-1045): ο πρωταρχικός ρόλος των Δαλασσηνῶν», εις *Η αυτοκρατορία σε κρίση*, σσ. 107-118.
- Βλυσίδου 2005-2007 = Β. Ν. Βλυσίδου, «Η πολιτική του Βασιλείου Ασακαπηνού ἐναντι τῆς Δύσης», εις *Σύμμεικτα* 17 (2005-2007), σσ. 111-129.
- De Vries van der Velden 1999 = E. de Vries- van der Velden, «Les amities dangereuses: Psellos et Leon Paraspondylos», εις *BSI* 60 (1999), σσ. 315-350.
- Vryonis 2003 = SP. Vryonis, «The eleventh century: was there a crisis in the empire? The decline of quality and quantity in the byzantine armed forces», εις *Η αυτοκρατορία σε κρίση*, σσ. 17-43.
- Βρυώνης 2008 = Σ. Βρυώνης, *Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού (11^{ος}- 15^{ος} αιώνας)*, (Αθήνα 2008).
- Walker 2004 = J. Walker, «These things I have not betrayed: Michael Psellos' Encomium of his mother as a defense of rhetoric», εις *Rhetorica* 22 (2004), σσ. 49-101.
- Yahya = *Histoire de Yahya-Ibn-Sa 'Id d' Antioche. Fascicule II.*, (έκδ. I. Kratchkovsky-A. Vasiliev), εις *Patrologia Orientalis* XXIII (1932), σσ. 349-520.

ANGELIKI PANAGOPOULOU

e-mail: apanagop@cc.uoi.gr

IMPERIAL FREE WILL AND DECLINE IN THE CHRONOGRAPHY
OF MICHAEL PSELLOS

ABSTRACT

The article aims at demonstrating that Michael Psellos, a politician, an eyewitness and one of the leading figures in the Byzantine court that saw great evolutions throughout the crucial 11th century, teaches his readers the basics of good governance, as dictated by the gravity of the situation in the empire. He also states the human choices that led eventually to the loss of the Roman power in the second half of the 11th century in an attempt to draw moral conclusions. The personalities of the emperors, their strengths and weaknesses, their initiatives or omissions, were the factors that, according to Psellos, wound the thread of history -an ever-evolving situation.

Psellos, while writing his work in a period of deep crisis and being involved in the evolutions in the court due to his close relationships with the emperors and the members of the imperial families, also stresses and criticises the negative aspects of the imperial court, straying away from the text to speak against orthodox mysticism, relentless "spirituality", belief in astrology, waste of money in order to build monasteries and for the prosperity of the monks, rhetoric that corrupted the minds of the people, and the important role philosophy played in the quest of truth. Chronography calls for balancing between political action and philosophical meditation and suggests that the leaders be prudent, modest, vigilant, adaptive to changes, while at the same time they should maintain an army, choose the right counsellors, and above all, adopt a philosophical attitude with the ulterior motive to save the Roman power and make it more potent.